

ZABLUDA O BOGU

Takođe od Ričarda Dokinsa:

SEBIČNI GEN

PROŠIRENI FENOTIP

SLEPI ČASOVNIČAR

REKA IZ RAJA

USPON PLANINOM
NEVEROVATNOSTI

RASPLITANJE DUGE

ĐAVOLOV KAPELAN

PRIČE PREDAKA

Ričard Dokins

ZABLUDA
O BOGU

Prevod

Aleksandra Stojanović

Katarina i Ana Ješić

Biblioteka *Dela Ričarda Dokinsa*

Knjiga 1

Naslov originala

THE GOD DELUSION

Copyright © 2006 by Richard Dawkins

Copyright © 2007 za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač

Heliks

Za izdavača

Brankica Stojanović

Urednik

Bojan Stojanović

Lektor

Vesna Đukić

Štampa

Megraf, Beograd

Tiraž

1000 primeraka

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismom

Utopia

ISBN: 978-86-86059-02-4

Smederevo, 2007.

www.heliks.co.yu

IN MEMORIAM

Daglas Adams

(1952–2001)

„Zar nije dovoljno što možemo videti
lepotu vrta, a da ne moramo uz to verovati
kako pri njegovom dnu postoje vilenjaci?“

SADRŽAJ

Predgovor drugom engleskom izdanju	11
Predgovor	21

1 DUBOKO RELIGIOZAN NEVERNIK 29

Zasluženno poštovanje	31
Nezasluženno poštovanje	39

2 HIPOTEZA O BOGU 47

Politeizam	50
Monoteizam	54
Sekularizam, očevi utemeljivači i religija u Americi	56
Siromaštvo agnosticizma	63
NOMA	70
Veliki ogled o molitvi	76
Škola evolucionista „Nevil Čemberlen“	80
Mali zeleni ljudi	84

3 ARGUMENTI U PRILOG POSTOJANJU BOGA 89

„Dokazi“ Tome Akvinskog	91
Ontološki argument i ostali <i>a priori</i> argumenti	94
Argument izveden iz lepote	99
Argument iz ličnog „iskustva“	100
Argument iz svetih spisa	104

Argument o uvažanim religioznim naučnicima 109

Paskalova opklada 114

Bajesovski argumenti 116

4 ZAŠTO GOTOVO SIGURNO NEMA BOGA 121

Istinski Boing 747 123

Prirodna selekcija kao put ka uzdizanju svesti 124

Nesvodiva složenost 128

Obožavanje praznina 134

Antropso načelo: planetarna verzija 142

Antropso načelo: kosmološka verzija 149

Interludij u Kembridžu 157

5 KORENI RELIGIJE 165

Darvinistički imperativ 167

Neposredne prednosti religije 170

Grupna selekcija 172

Religija kao sporedni proizvod nečeg drugog 174

Psihološki predodređeni za religiju 181

Gazi nežno, jer gaziš po mojim memima 191

Kultovi brodskog tovara 201

6 KORENI MORALNOSTI: ZAŠTO SMO DOBRI? 207

Da li je poreklo našeg osećaja moralnosti darvinističko? 212

Primer za proučavanje korena moralnosti 220

Ako nema Boga, zašto biti dobar? 223

7 „DOBRA“ KNJIGA I PROMENLJIVI MORALNI CAJTGAJST 231

Stari zavet 233

Da li je Novi zavet bolji? 244

Ljubi bližnjeg svog 248

Moralni *cajtgajst* 256

Šta je s Hitlerom i Staljinom? Zar oni nisu bili
ateisti? 265

8 ŠTA NIJE U REDU S RELIGIJOM? ČEMU TOLIKA NETRPELJIVOST? 273

Fundamentalizam i podriivanje nauke 276

Tamna strana apsolutizma 280

Vera i homoseksualnost 282

Vera i svetost ljudskog života 284

Velika zabluda o Betovenu 291

Kako „umerenost“ u veri ohrabruje
fanatizam 294

9 DETINJSTVO, ZLOSTAVLJANJE I BEKSTVO OD RELIGIJE 301

Fizičko i psihičko zlostavljanje 307

U odbranu dece 316

Skandal u obrazovanju 321

Ponovno uzdizanje svesti 327

Versko obrazovanje kao deo književne
kulture 330

10 PREKO POTREBAN JAZ? 335

Binker 337

Uteha 341

Nadahnuće 350

Majka svih burki 351

Spisak navedenih ili preporučenih knjiga 363

Napomene 370

O autoru 381

Indeks 382

2

HIPOTEZA O BOGU

*Religija jednog doba
književna je razonoda drugog doba.*

– RALF VOLDO EMERSON

Bog Starog zaveta verovatno je najneprijatiji lik u celoj književnosti: ljubomoran i ponosan na to; sitničav, nepravedan, zlopamtilo opsednuto time da sve nadzire; osvetoljubiv, krvožedni etnički čistač; ženomrzac, homofob, rasista, čedomorac, genocidan, decoubica, sejač zaraza, megalomanijakalan, sadomazohist, zlobni hiroviti nasilnik. Oni među nama koji su od malena vaspitavani tako da slede njegove puteve, mogu postati neosetljivi na ta užasna dela. Naivčina, blagosloven pogledom na svet iz pozicije nevinih, jasnije uočava. Randolph Čerčil, sin Vinstona Čerčila, nekako je uspeo da se ne upozna s biblijskim tekstovima. Tako je bilo sve dok se Ivlin Vo i jedan od kolega oficira, u uzaludnom pokušaju da ga učutkaju dok su zajedno službovali tokom rata, nisu opkladili sa njim da ne može pročitati čitavu Bibliju za dve sedmice: „Nažalost, opklada nije dala rezultat kome smo se nadali. Nikad pre toga nije pročitao nijedan deo Biblije i strašno je uzbuđen; sve vreme naglas čita rečenice, govoreći: „Kladim se da niste znali da je ovo iz Biblije...“, ili se samo lupa po kolenima i u grcajima od smeha uzvikuje: „Bože, nije li Bog sranje?!“¹⁶ Bolje je pročitati Tomasa Džefersona – on je izjavio nešto slično opisujući Mojsijevog boga kao biće užasavajuće naravi.

Nepravedno je napasti ovako laku metu. Hipotezu o Bogu ne bi trebalo potvrđivati ili osporavati na osnovu Jehove, najneprijatnijeg predstavnika, niti prema njegovoj nezanimljivoj hrišćanskoj suprotnosti, „plemenitom Isusu, krotkom i blagom“. (Iskreno govoreći, za predstavu o Isusu kao mekušcu više treba zahvaliti njegovim viktorijskim sledbenicima nego njemu samom. Ima li ičeg tako jeftino sentimentalnog kao što su stihovi gospođe S. F. Aleksander:* „Hrišćanska deca moraju biti sva / blaga, poslušna, dobra poput Njega“?) Ne napadam određene osobine Jehove, Isusa ili Alaha, niti i jednog drugog boga poput Bâla, Zevsa ili Votana. Definisacu hipotezu o Bogu tako da se može lakše braniti: *postoji nadljudska, natprirodna inteligencija koja je s namerom isplanirala i stvorila kosmos i sve u njemu, pa i nas same*. Ova knjiga zagovaraće drugačije stanovište: *svaka stvaralačka inteligencija, dovoljno složena da može da isplanira bilo šta, nastaje samo kao krajnji proizvod dugotrajnog procesa postepene evolucije*. Stvaralačke inteligencije, budući da su evoluirale, nužno nastaju tek kasnije u kosmosu, te ne mogu da budu odgovorne za njegovo stvaranje. Kao što ćete videti u kasnijim poglavljima, Bog iz prethodne definicije, zabluda je, i to opasna zabluda.

* Sesil Franses Hamfriz Aleksander – irska pesnikinja iz devetnaestog veka, poznata po zbirkama crkvenih pesama, posebno za decu. (*Prim. prev.*)

Pošto je hipoteza o Bogu zasnovana na lokalnim običajima ličnog otkrovenja, a ne na dokazima, ne čudi to što se pojavljuje u mnogo oblička. Istoričari religije opisali su njen razvoj od primitivnih ple-menskih animizama, preko politeizama poput onih u Grka, Rimljana i Skandinavaca, do monoteizama – judaizma i iz njega izvedenih religija, hrišćanstva i islama.

POLITEIZAM

Nije baš najjasnije zašto bi prelazak s politeizma na monoteizam trebalo smatrati očiglednim poboljšanjem. Ipak, to je vrlo rasprostranjeno mišljenje – taj stav je nadahnuo Ibn Varaka, autora knjige *Zašto nisam musliman (Why I Am Not a Muslim)* da duhovito pretpostavi kako je monoteizmu suđen sledeći razvoj: odricanje boga i pretvaranje u ateizam. *Katolička enciklopedija* odbacuje politeizam i ateizam jednim udarcem: „Zvanični dogmatski ateizam pobija sam sebe i nikada nije *de facto* uspeo da pridobije saglasnost značajnijeg broja ljudi. Niti je politeizam, kako god ga lako prihvatala narodna mašta, u stanju da zadovolji um filozofa“.¹⁷

Monoteistički šovinizam bio je donedavno upisan u Zakon o dobrotvornim priložima u Engleskoj i Škotskoj, po kome su politeističke religije bile diskriminisanе – dobrotvorne organizacije koje su promovisale monoteističku religiju dobijale su razne subvencije i bile su oslobođene poreza i pošteđene strogih provera obaveznih, s pravom, za svetovne dobrotvorne organizacije. Svojevremeno sam nameravao da ubedim člana ugledne britanske hinduističke zajednice da istupi i pokrene građansku parnicu protiv ove snobovske diskriminacije politeizma.

Naravno, bilo bi mnogo bolje da se isticanje religije u prvi plan sasvim odbaci kao osnova za dobijanje statusa dobrotvorne organizacije. Društvo bi imalo mnogo veću korist od takve odluke, naročito u SAD, gde neoporezovani iznosi što se slivaju u crkve i u džepove televizijskih propovednika dostižu nivo koji se sasvim opravdano može nazvati sramnim. Televizijski propovednik prigodnog imena Oral Roberts, svojim sledbenicima kraj malih ekrana jednom prilikom je rekao da će ga Bog ubiti ukoliko mu oni ne daju osam miliona dolara. Prosto nezamislivo, ali uspeo mu je. I to bez plaćanja poreza! Roberts se i dalje bogati i širi moć, kao i njegov Univerzitet Oral Roberts u Tulsi, u saveznoj državi Oklahomi.

Izgradnju univerzitetskih zgrada koje vrede 250 miliona dolara naručio je sâm Bog, i to sledećim rečima: „Odgajaj svoje studente tako da čuju Moj glas, da idu tamo gde je Moja svetlost slaba, gde je Moj glas jedva čujan i gde se za Moju isceliteljsku moć još nije čulo. Njihovo delo nadmašiče tvoje, i zbog toga sam vrlo zadovoljan.“

Kad bolje razmislim, moj zamišljeni hinduistički parničar verovatno bi zaigrao na kartu „ako ne možeš da ih pobediš, pridruži im se“. Njegov politeizam zapravo nije politeizam, već prerušeni monoteizam. Samo jedan je Bog – Gospod Brama, stvoritelj, Gospod Višnu, čuvar, Gospod Šiva, uništitelj, boginje Sarasvati, Lakšmi i Parvati (supruge Brame, Višne i Šive), Gospod Ganeš – bog slon, i stotine drugih, samo su različite pojave i inkarnacije jednog Boga.

Hrišćani vole ovakva sofistička izvrtanja istine. U srednjem veku, reke mastila, da ne pominjem reke krvi, prolivene su zbog „tajne“ Trojstva i u pokušajima da se suzbiju zastranjivanja poput arijanske jeresi. U četvrtom veku, sveštenik Arije iz Aleksandrije osporio je da je Isus *istobitan* s Bogom (odnosno, da je od iste biti ili stvari). Verovatno se pitate šta bi to trebalo da znači. Bit? Kakva „bit“? Šta tačno znači pojam „tvar“? „Vrlo malo“ – izgleda da je to jedini razuman odgovor. Ipak, ovaj spor je izazivao razdor u hrišćanstvu skoro čitav vek, te je car Konstantin naredio da se svi primerci Arijevih rukopisa spale. Podeliti hrišćanstvo cepidlačenjem – takvi su putevi teologije bili od pamtiveka.

Da li imamo jednog Boga podeljenog na tri dela ili tri Boga u jednom? *Katolička enciklopedija* nam to razjašnjava u zaključku koji je remek-delo teološkog rasuđivanja:

U jedinstvu Boga postoje tri Osobe – Otac, Sin i Sveti duh – koje se među sobom jasno razlikuju. Prema tome, kako je izrečeno u Atanasijevom kedu:* „Otac je Bog i Sin je Bog i Sveti duh je Bog, pa ipak, ne postoje tri Boga već je Bog samo jedan“.

Kao da to nije bilo dovoljno jasno, u *Enciklopediji* se navode i reči svetog Grigorija Čudotvorca, teologa koji je živeo u trećem veku:

* Atanasijev kredo (takođe, Quicumque vult ili Fides catholica), tekst u prilog doktrini o svetom trojstvu. Pripisivan svetom Atanasiju, aleksandrijskom nadbiskupu koji je živeo u četvrtom veku. Noviji dokazi pokazuju da je napisan vek kasnije, te sveti Atanasije verovatno nije njegov autor. (*Prim. prev.*)

Ne postoji, dakle, ništa stvoreno, ništa potčinjeno drugom u Trojstvu; niti postoji išta dodato kao da pre nije postojalo, te je naknadno stvoreno; stoga Otac nikada nije bio bez Sina, niti Sin bez Svetog duha; i ovo isto Trojstvo je nepromenljivo i postojano zauvek.

Kakva god bila čuda zbog kojih je sveti Grigorije dobio svoj nadimak, nije se radilo o čudima poštene pronicljivosti. Njegove reči imaju prizvuk mračnjaštva svojstven teologiji, koja – za razliku od nauke ili drugih grana ljudske učenosti – ni najmanje nije napredovala tokom osamnaest vekova. Tomas Džeferson je, kao i u mnogim drugim prilikama, ispravno rekao: „Podsmeh je jedino oružje koje se može koristiti protiv nerazumnih predloga. Ideje moraju biti jasne da bi se o njima moglo razumno rasuđivati, a nijedan čovek do sada nije imao jasnu ideju o Trojstvu. Sve se uglavnom svodi na abrakadabra lakrdijaša koji sebe nazivaju Isusovim sveštenicima.“

Ne mogu da ne pomenem ni drsko samopouzdanje s kojim religiozne osobe iznose i najmanje detalje za koje niti imaju, niti bi mogle imati bilo kakve dokaze. Možda upravo činjenica da ne postoje dokazi kojima bi se podržali teološki stavovi, potpiruje snažno neprijateljstvo prema onima s nešto drugačijim mišljenjem, posebno po pitanju učenja o Trojstvu.

Džeferson je dodatno omalovažio doktrinu o Trojstvu, navodeći u svojoj kritici kalvinizma da „postoje tri Boga“. Rimokatolički ogranak hrišćanstva naročito gura svoje postojano flertovanje s politeizmom u galopirajuću inflaciju božanstava. Trojstvu se pridružila i Marija, „nebeska kraljica“, boginja po svemu sem po imenu, kojoj se posle Boga upućuje najviše molitvi. Hrišćanski panteon preplavljen je još i armijom svetaca koji su zbog svoje moći da usliši molbe, ako ne i sami polubogovi, ono bar vredni prizivanja u njihovim specijalističkim poljima delovanja. Na forumu katoličke zajednice (Catholic Community Forum) na Internetu, nalazi se koristan spisak od 5120 svetaca,¹⁸ za svakog su navedene oblasti stručnog delovanja u koje spadaju i bolovi u stomaku, stradanje od zlostavljanja, anoreksija, prodavanje oružja, kovanje, prelomi kostiju, izrada eksplozivnih naprava i poremećaji organa za varenje, da pomenem samo neke. Nikako ne smemo zaboraviti ni tri hijerarhije anđela, sačinjene od devet činova: serafimi, heruvimi, prestoli, gospodstva, sile, vlasti, načela, arhanđeli (na čelu svih činova) i obični anđeli, u koje se ubrajaju najbliži

prijatelji koji uvek paze na nas, naši anđeli čuvari. Katolička mitologija na mene ostavlja utisak delimično zbog svog kiča bez trunke ukusa, a najviše zbog nehajnosti s kojom njeni tvorci u hodu izmišljaju razne detalje. To je, prosto rečeno, besramno izmišljanje.

Papa Jovan Pavle II proglasio je više svetaca nego svi njegovi pret-hodnici zajedno u nekoliko poslednjih vekova. Posebnu privrženost je pokazivao prema Devici Mariji. Papina naklonost ka politeizmu došla je do izražaja 1981. godine pod dramatičnim okolnostima, kada je na njega pokušan atentat u Rimu. Svoje preživljavanje pripisao je intervenciji Gospe Fatimske: „Materinska ruka vodila je metak“. Moramo se zapitati zašto nije odvela metak malo dalje, tako da ga sasvim promaši. Neko bi mogao pomisliti da je za to što je preživeo barem delom zaslužna ekipa hirurga koja ga je operisala šest sati. Ali, možda su i njihove ruke bile materinski vođene. Bitno je da, prema papinom mišljenju, nije bilo koja Gospa vodila metak, nego baš Gospa *Fatimska*. Verovatno su Gospa iz Lurda, Gospa iz Gvadalupe, Gospa iz Međugorja, Gospa iz Akite, Gospa iz Zejtuna, Gospa iz Garabandala, kao i Gospa iz Noka, bile u to vreme zauzete drugim poslovima.

Kako su se stari Grci, Rimljani i Vikinzi nosili s takvim politeološkim pitalicama? Je li Venera samo drugo ime za Afroditu ili su postojale dve različite boginje ljubavi? Da li je Tor sa svojim buzdovanom manifestacija Votana ili sasvim drugi bog? Koga je briga! Život je prekratak da bismo se bavili razlikama između jednog proizvoda mašte i mnogih drugih. Pošto sam se osvrnuo na politeizam da me ne bi optužili za nemarnost, ostaviću ovu temu po strani. Sva božanstva – politeistička ili monoteistička – nadalje ću zvati Bog. Takođe, svestan sam da se avramovski bog (da se najblaže izrazim) izričito i agresivno iskazuje u muškom polu, te ću i to usvojiti kao pravilo za rod imenice. Prefinjeniji teolozi zastupaju tezu o bespolnom Bogu, dok pojedini feministički nastrojeni teolozi nastoje da isprave istorijske nepravde, proglašavajući ga ženom.* Po čemu se, uostalom, nepostojeća žena razlikuje od nepostojećeg muškarca? Pretpostavljam da u uvrnuto nerealnom preseku teologije i feminizma, postojanje zaista može biti manje bitna osobina od pola.

Svestan sam toga da se kritičarima religije može prigovoriti to što ne uvažavaju izdašnu raznovrsnost tradicija i opšteprihvaćenih stavova koji nose pečat religije. Radovi iz antropologije, počev od studije ser Džejsma

* U filmu „Dogma“ reditelja Kevina Smita, Bog je predstavljen kao žena (tu ulogu igra kanadska pevačica Alanis Moriset). (*Prim. prev.*)

Frejzera *Zlatna grana*, pa do *Tumačenja religije (Religion Explained)* Paskala Boajea ili knjige *U Bogove verujemo (In Gods We Trust)* Skota Atrana, izvrsno dokumentuju bizarnu fenomenologiju praznoverja i obreda. Čitajte takve knjige i divite se bogatstvu ljudske lakovernosti.

U ovoj knjizi ne zagovara se takav stil. Osuđujem natprirodno u svim njegovim oblicima, a najdelotvorniji način da nastavim jeste da se usredredim na oblik koji je verovatno najbliži čitaocima – oblik najštetniji za sva društva moderne civilizacije. Većina mojih čitalaca odgajana je pod okri-ljem jedne od tri današnje „velike“ monoteističke religije (četiri, ako uvrstimo i mormonsku). Sve vode poreklo od mitološkog patrijarha Avrama i biće zgodno da tu porodicu tradicija imamo na umu do kraja knjige.

Mogao bih na ovom mestu da preduhitrim jednu neizbežnu reakciju na ovu knjigu, koja bi – kao što posle dana dolazi noć – sasvim sigurno osvannula u nekom prikazu: „Bog u koga Dokins ne veruje jeste Bog u koga ni ja ne verujem. Ne verujem u starca na nebu s dugom belom bradom.“ Taj starac je samo nebitno odvlačenje pažnje od suštine, a brada mu je dosadna koliko i duga. Zapravo, odvlačenje pažnje je više nego nebitno. Sve je to smišljeno kako bi se zamaglila činjenica da ono u šta govornik veruje nije ništa manje glupo. Znam da ne verujete u bradatog starca koji sedi na oblaku, te ne trošimo više vreme na to. Ne napadam nijednu naročitu verziju Boga ili bogova. Napadam Boga, sve bogove, svakoga i sve što je natprirodno, bilo gde i bilo kada da se tako nešto izmisli ili je već izmišljeno.

MONOTEIZAM

U samom središtu naše kulture nalazi se veliko zlo o kome se ne govori – monoteizam. Iz spisa nastalog u varvarskom bronzanom dobu, poznatom pod imenom Stari zavet, razvile su se tri protivljudske religije – judaizam, hrišćanstvo i islam. To su religije o nebeskom bogu. One su, doslovno, patrijarhalne – Bog je svemogući otac – zbog toga su žene dve hiljade godina izložene preziru u zemljama koje su izmučili nebeski bog i njegovi zemaljski muški namesnici.

– GOR VIDAL*

* Američki pisac, scenarist i esejist. U prozi je društveno angažovan, bavi se homoseksualnošću, popularnom kulturom i odnosom polova. U esejima napada američki konzervativizam i ekspanzionizam, aktuelnu administraciju i politiku. (*Prim. prev.*)

Judaizam je najstarija od tri avramovske religije i jasan predak hrišćanstva i islama. To je prvobitno bio plemenski kult jednog krajnje neprijatnog Boga, bolesno opsednutog seksualnim zabranama, odurnim mirisom spaljenog mesa, sopstvenom nadmoći nad suparničkim bogovima i povlašćenošću svog izabranog pustinjskog plemena. Za vreme rimske okupacije Palestine, sveti apostol Pavle iz Tarsa osnovao je hrišćanstvo kao milosrdniju mono-teističku i ne tako isključivu sektu judaizma, kojoj su se mogli priključiti i Jevreji i svi ostali ljudi. Nekoliko vekova kasnije, Muhamed i njegovi sledbenici ponovo su se vratili nepopustljivom monoteizmu izvorne jevrejske religije – samo su odbacili njenu isključivost. Osnovani su islam, zasnovan na novoj svetoj knjizi, Kuranu (Qur'an), nadogradivši ga moćnom ideologijom vojnog osvajanja u cilju širenja vere. Hrišćanstvo je takođe krčilo put mačem – najpre su ga nosili Rimljani, pošto je car Konstantin uzdigao hrišćanstvo od čudnovatog kulta do zvanične religije, zatim su mač preuzeli krstaši, a kasnije konkistadori i drugi evropski osvajači i kolonizatori praćeni misionarima. U daljem tekstu neću praviti razliku između tri avramovske religije. Ukoliko drugačije ne napomenem, uglavnom ću govoriti o hrišćanstvu, ali samo zato što tu varijantu najbolje poznajem. Za moje dalje izlaganje razlike su manje važne nego sličnosti. Takođe, neću se uopšte baviti ostalim religijama poput budizma ili konfučijanizma. Istaći ću samo to da se o njima mnogo može reći, ali ne kao o religijama, već kao o etičkim sistemima ili životnim filozofijama.

Jednostavna definicija hipoteze o Bogu kojom sam počeo svoje izlaganje, mora se obojiti proverenim detaljima da bi se prilagodila avramovskom Bogu. On nije samo stvorio svemir, već je *lični* Bog koji obitava u svemiru ili možda izvan njega (ma šta to značilo). Ima ne baš prijatne ljudske osobine koje sam već pominjao.

Lične osobine, bile prijatne ili neprijatne, nisu svojstvene Volterovom i Pejnovom deističkom bogu. Naspram psihotičnog zločinca iz Starog zaveta, deistički Bog iz osamnaestog veka, doba prosvetljenosti, jeste – sve u svemu – uzvišenije biće: dostojno svoje kosmičke kreacije, otmeno, i u svojoj oholosti nezainteresovano za ljudska zbivanja, uzvišeno i dostojanstveno, daleko je od naših misli i nada, i ne mari za naše grehe i promrmljana pokajanja. Deistički bog je fizičar nad fizičarima, alfa i omega matematičara, apoteoza stvaratelja; savršen inženjer koji definiše zakone i postavlja konstante univerzuma, doterujući ih sa izvanrednom preciznošću i predznanjem. On je pokretač onoga što danas zovemo Veliki prasak. Posle toga se povukao i nikada se više nije pojavio.

U vremenima snažnije vere, deistima je prebacivano da se ne razlikuju od ateista. Suzan Džekobi, u knjizi *Slobodni mislioci: istorija američkog sekularizma* (*Freethinkers: A History of American Secularism*), navodi spisak epiteta korišćenih u napadima na jadnog Toma Pejna: „Juda, gmizavac, svinja, besni pas, vaš, životinja, beštija, zver, lažljivac i, naravno, nevernik.“ Pejn je umro napušten od strane nekadašnjih političkih sadrugova (Džeferson je častan izuzetak) koji su se stideli njegovih antihrišćanskih stavova. Danas se perspektiva tako korenito promenila da će se deisti verovatno posmatrati kao suprotnost ateistima, a mogu se strpati u isti koš s teistima. Oni ipak veruju u vrhovnu inteligenciju koja je stvorila svemir.

SEKULARIZAM, OČEVI UTEMELJIVAČI I RELIGIJA U AMERICI

Uobičajena pretpostavka je da su utemeljivači američke republike bili deisti. Mnogi nesumnjivo i jesu, premda se tvrdi da su najveći među njima možda bili ateisti. Svakako da njihovi zapisi o religiji doba u kome su živeli ne ostavljaju nimalo sumnje da bi u današnje vreme sigurno bili ateisti. Ma kakvi bili njihovi lični pogledi na religiju, zajednički im je *sekularizam* i to je tema ovog odeljka. Možda će vas iznenaditi to što izlaganje počinjem citirajući izjavu senatora Barija Goldvotera* iz 1981. godine, iz koje se jasno vidi koliko čvrsto predsednički kandidat i heroj američkog konzervativizma podržava sekularnu tradiciju ugrađenu u temelje Republike:

Ne postoje pozicije na kojima čovek čvršće stoji od verskih uverenja. Nema moćnijeg saveznika na koga se neko u raspravi može pozvati od Isusa Hrista, Boga, Alaha ili bilo kog drugog vrhovnog bića. Ali, kao svako moćno oružje, i božje ime treba umereno potezati. Verske frakcije koje se šire u našoj zemlji ne koriste mudro svoju religioznu moć. One pokušavaju da

* Bari Goldvoter, pet puta biran za američkog senatora, jedan od vođa pokreta američkog konzervativizma polovinom prošlog veka. Njegov najpoznatiji sledbenik je Ronald Regan. Iako se proglasio za konzervativca i tako je i istupao, više puta je isticao da podržava prava na ličnu slobodu građana (na primer, smatrao je da je abortus stvar ličnog izbora). (*Prim. prev.*)

nateraju državne vođe da stopostotno slede njihove stavove. Ako se razidete s tim verskim grupama po određenim moralnim pitanjima, počete da se žale, pretiče vam uskraćivanjem novca, glasova ili i jednim i drugim. Iskreno govoreći, kao građanin, već sam umoran i muka mi je od političkih propovednika širom zemlje koji mi govore da moram verovati u A, B, C i D ukoliko želim da budem moralna osoba. Šta oni misle, ko su? I odakle im pomisao kako imaju pravo da mi nameću svoja verska uverenja? Kao zakonodavac, još sam gnevniiji jer moram podnositi pretnje svih religioznih grupa uverenih da imaju Bogom dato pravo nad mojim glasom na svakom zasedanju Senata. Danas ih upozoravam: boriću se protiv njih na svakom koraku ako u ime konzervativizma pokušaju da nametnu svoja verska ubeđenja svim Amerikancima.¹⁹

Religiozna stanovišta utemeljivača države danas su izuzetno značajna za zagovornike desničarske struje u Americi, nestrpljive da u prvi plan gurnu svoju verziju istorije. Suprotno njihovom gledištu, Sjedinjene Američke Države *nisu* osnovane kao hrišćanska nacija; to je jasno istaknuto u odredbama sporazuma u Tripoliju, koji je formulisao Džordž Vašington 1796. godine, a potpisao Džon Adams 1797. godine:

Kako vlada Sjedinjenih Američkih Država nije osnovana na hrišćanskoj religiji ni u kom pogledu; kako u okviru njenog uređenja ne postoji bilo kakva netrpeljivost prema zakonima muslimana i njihovoj religiji, niti je time narušeno njihovo spokojstvo; i kako gore pomenuta država nikada nije zaratila ili preuzela neki neprijateljski akt protiv bilo koje muslimanske nacije, potpisnici ovog sporazuma potvrđuju da nikakav izgovor nastao iz religioznih mišljenja nikada neće izazvati prekid postojećih prijateljskih odnosa između dve zemlje.

Reči s početka ovog citata mogle bi izazvati metež u današnjoj vlasti u Vašingtonu. Ipak, Ed Bakner je ubedljivo pokazao da, u svoje vreme,²⁰ nisu izazivale nikakve nesuglasice bilo među političarima ili u javnosti.

Često je istican paradoks da su Sjedinjene Države, premda osnovane na temeljima sekularizma, danas najreligioznija hrišćanska zemlja, dok

Engleska, sa crkvom na čijem je čelu monarh, spada među najmanje religiozne države. Stalno me pitaju zašto je to tako i nikako ne nalazim odgovor. Pretpostavljam da se Engleska zasitila religije, izmorena užasnom istorijom međuverskog nasilja u kojoj su protestanti i katolici naizmenično preuzimali vlast sistematski tamaneci jedni druge. Drugo objašnjenje proizlazi iz opažanja da je američka nacija zapravo nacija imigranata. Jedan kolega mi je ukazao na to da bi imigranti, otrgnuti od stabilnog i sigurnog života u svojim mnogočlanim porodicama u Evropi, lako mogli prihvatiti crkvu kao svojevrsnu zamenu za porodicu u tuđini. Ta zanimljiva ideja zavređuje dalje istraživanje. Nema sumnje da mnogi Amerikanci vide lokalnu crkvu kao važan deo svog identiteta, pri čemu ona zaista ima određena svojstva proširene porodice.

Sledeća pretpostavka je da religioznost u Americi, paradoksalno, proizlazi iz sekularizma njenog ustava. Baš zbog toga što je Amerika zakonski sekularna, religija je postala slobodno tržište. Suparničke crkve se takmiče za kongregacije (izdašni „desetak“ nikako im nije najmanje bitan podsticaj za to), i u tu svrhu se bezobzirno služe svim poznatim tehnikama koje se primenjuju na tržištu. Ono što u prodaji važi za sredstva za čišćenje, važi i za Boga. Posledica toga je atmosfera nalik na versku raspomamljenost među manje obrazovanim slojevima. Nasuprot tome, u Engleskoj je religija pod okriljem anglikanske crkve danas tek nešto više od prijatne društvene razonode, koja jedva da se prepoznaje kao religija. Ovu englesku tradiciju lepo je opisao Džajls Frejzer, anglikanski vikar koji predaje filozofiju na Oksfordu i piše za *Guardian*. Podnaslov njegovog članka je „Uspostavljanje anglikanske crkve istisnulo je Boga iz religije, ali žestok pristup veri je rizičan“:

Nekada je seoski vikar bio neizostavan lik u engleskoj književnosti. Ovaj ljubitelj popodnevnog čaja, blagi ekscentrik, sa uglačanim cipelama i lepim manirima, predstavlja religiju koja kod nereligioznih ljudi nikada nije izazivala osećaj nelagodnosti. On vas nikada ne bi priterao uza zid s pitanjima o spasenju vaše duše, i svakako ne bi s propovedaonice pozivao na verski rat ili podmetao bombe pokraj puta u ime više sile.²¹

(Podseća na Bečemanovu pesmu „Naš duhovnik“, koju sam naveo na početku prvog poglavlja.) Frejzer dalje navodi da je „simpatičan seoski vikar zapravo bio vakcina protiv hrišćanstva za brojne Engleze“. Članak

završava razmišljanjem o skorašnjem nastojanju anglikanske crkve da religiju ponovo uzima za ozbiljno, a njegova poslednja rečenica je upozorenje: „Zabrinut sam zbog toga što bismo mogli osloboditi duha engleskog verskog fanatizma iz državne škrinje u kojoj već vekovima spava“.

Duh religijskog fanatizma je danas u Americi oslobođen i uzima maha, a utemeljivače države užasnula bi novonastala situacija. Bilo da je prihvatanje paradoksa i svaljivanje krivice na sekularni ustav ispravno ili nije, valja imati na umu da su osnivači sasvim sigurno bili sekularisti koji su verovali u nemešanje religije i politike. To je dovoljno da se čvrsto svrstaju uz one koji se, na primer, bune protiv razmetljivog isticanja deset božjih zapovesti na javnim mestima u vlasništvu države. Teško je odupreti se i ne teoretisati o tome da li je bar neki od utemeljivača otišao i dalje od deizma. Možda su bili agnosticici ili čak okoreli ateisti? Sledeća Džefersonova izjava uopšte se ne razlikuje od onoga što danas nazivamo agnosticizmom:

Razgovarati o nematerijalnom postojanju, znači razgovarati *ni o čemu*. Reći da su anđeli, ljudska duša, bog, nematerijalni znači izjednačiti ih s pojmom ništavosti, što bi značilo da nema boga, ni anđela, ni duše. Ništa drugo ne mogu da zaključim... a da ne uronim u bezdno snova i snoviđenja. Ja sam zadovoljan i dovoljno okupiran stvarima koje postoje i ne mučim sebe stvarima koje bi mogle biti, a da za njihovo postojanje nemam dokaze.

Kristofer Hičens, u biografiji *Tomas Džeferson: tvorac Amerike*, smatra da je Džeferson verovatno bio ateist, čak i u svoje vreme kada je to bilo neuporedivo teže:

Što se tiče pitanja da li je bio ateist, moramo biti rezervisani, ako ni zbog čega drugog, makar zbog opreznosti na koju je bio prisiljen tokom svog političkog života. Kako je pisao svom sinovcu, Piteru Karu, još 1787. godine, „čovjek ne bi trebalo da se plaši posledica ovog propitivanja. Ako na kraju dođeš do verovanja da nema Boga, naći ćeš vrlinu u udobnosti i prijatnosti koje budeš osećao usled toga, i iz ljubavi prema drugima koju će ti to pružiti.“

Smatram da je dirljiv sledeći Džefersonov savet, takođe iz pisma Piteru Karu:

„Oslobodi se svih strahova od poniznih predrasuda, iza kojih su se pokorno pritajili slabašni umovi. Postavi razum na čvrste noge i prizivaj ga da sudi o svakoj činjenici, svakom mišljenju. Ispitaj smelo čak i postojanje Boga; jer, ako postoji, on bi morao slaviti razum, a ne slepi strah.“

Džefersonove opaske kao što je ova: „Hrišćanstvo je najizopačeniji sistem kojem je čovek ikad bio izložen“, u skladu su s deizmom, ali takođe i sa ateizmom. Isto je i sa čvrstim antiklerikalizmom Džejmsa Medisona: „Tokom gotovo petnaest vekova, zvanično uređenje hrišćanstva je na iskušenju. Šta se izrodilo iz toga? Manje ili više svuda, gordost i lenjost među sveštenstvom; neznanje i poniznost naroda; a i među jednima i drugima, sujeverje, bogobojažljivost i proganjanje.“ Isto bi se moglo reći o Bendžaminu Frenklinu i njegovoj izjavi „svetionici su korisniji od crkava“. Izgleda da je Džon Adams bio deista snažne antiklerikalne orijentacije („Strahotne mašine crkvenih veća...“), te je iznedrio nekoliko sjajnih opaski protiv hrišćanstva: „Kako ja shvatam hrišćanstvo, to je bilo i još uvek je otkrovenje. Ali, kako su se milioni bajki, priča, legendi pomešali i s jevrejskim i s hrišćanskim otkrovenjem, pa je nastala najkrvavija religija svih vremena?“ U drugom pismu, upućenom Džefersonu, kaže: „Skoro zadrhtim na pomisao o krstu – najpogubnijem primeru zloupotrebe patnje koju je istorija čovečanstva sačuvala. Pomislite samo na sve nesreće koje je ta mašina bola stvorila!“

Bilo da su Džeferson i njegove kolege bili teisti, deisti, agnosticici ili ateisti, sigurno je da su bili strastveni sekularisti koji su verovali kako su religiozna uverenja predsednika, ili nepostojanje takvih uverenja, isključivo njegova stvar. Sve očeve utemeljivače, bez obzira na lična religijska uverenja, prestravila bi izjava Džordža Buša Starijeg. Novinar Robert Šerman upitao ga je da li podjednako uvažava građanska prava i patriotizam onih Amerikanaca koji su ateisti, a predsednik je odgovorio: „Ne, nisam siguran da bi ateiste trebalo smatrati građanima niti patriotama. Ovo je jedna nacija pod Bogom.“²² Pod pretpostavkom da je Šermanova interpretacija tačna (nažalost, nije koristio diktafon i nijedne novine nisu u to vreme ispratile priču), vredi izvesti ogled i zameniti reč „ateisti“ sa „Jevreji“, „muslimani“ ili „crnci“. Tako se može sagledati količina predrasuda i diskriminacije

koju američki ateisti trpe. Tekst Natali Endžir u listu *New York Times*, pod naslovom „Ispovest usamljenog ateiste“, tužan je i potresan opis njenog osećanja izolovanosti kao ateiste u današnjoj Americi.²³ Ali izolacija američkih ateista je iluzija dosledno podsticana predrasudama. Ateisti su u Americi brojniji nego što to mnogi misle. Kao što sam rekao u predgovoru, američkih ateista je više nego religioznih Jevreja, a ipak je jevrejski lobi nesumnjivo jedan od najuticajnijih u Vašingtonu. Šta bi američki ateisti postigli kada bi se valjano organizovali?*

Kada bi priča Dejvida Milsa u odličnoj knjizi *Ateistički svemir (Atheist Universe)* bila izmišljena, odbacili biste je kao stvarnu karikaturu policijske revnosti. Svake godine u Milsov rodni grad dolazio je hrišćanski iscelitelj koji je sprovodio svoj verski program „Čudotvorni krstaški rat“. Između ostalog, verski iscelitelj je podsticao dijabetičare da odbace insulin, a obolele od raka da prekinu hemoterapiju i mole se za čudo. Mils je rešio da organizuje mirne demonstracije kako bi upozorio ljude. Međutim, napravio je kobnu grešku kada je otišao u policiju, ispričao šta namerava i zatražio njihovu zaštitu u slučaju napada isceliteljevih pristalica. Prvi policajac je zapitao: „Očeš ti da se buniš za njega il' protiv njega?“ (mислеći protiv iscelitelja ili za iscelitelja). Kada je Mils odgovorio „protiv njega“, policajac je rekao kako će i sam učestvovati u povorci koju predvodi iscelitelj i lično će pljunuti Milsu u lice kada bude naišao na njegove demonstrante.

Mils je rešio da okuša sreću s drugim policajcem. Ovaj je rekao sledeće – ukoliko bi neko od isceliteljevih pristalica napao Milsa, on bi uhapsio Milsa jer je „pokušavao da se upliće u božji posao“. Mils je otišao kući i telefonirao policijskoj stanici, u nadi da će naći više razumevanja i simpatija kod pretpostavljenih. Konačno je uspostavio vezu s jednim narednikom koji je rekao: „Idi do đavola, druškane. Nijedan policajac neće štiti proklete ateiste. Nadam se da će ti neko razbiti nos!“ Očigledno je u ovoj policijskoj stanici manjkalo pristojnosti, ljudske dobrote i osećaja odgovornosti. Mils tvrdi da je razgovarao sa sedam ili osam policajaca toga dana. Nijedan od njih nije bio predusretljiv, a većina mu je grubo pretila.

Brojne su zabeleške o takvim predrasudama protiv ateista. Margaret Dauni, osnivač Mreže podrške protiv diskriminacije, sistematično popisuje takve slučajeve u filadelfijskom društvu za slobodu mišljenja.²⁴

* Tom Flin, urednik časopisa *Free Inquiry*, upečatljivo ukazuje na suštinu („Pomak sekularizma“, *Free Inquiry* 26: 3, 2006, strane 16–17): „Ako smo mi, ateisti, usamljeni i sujetni, sami smo krivi za to. Brojno smo jaki. Počnimo da uzvraćamo.“

Njena baza podataka o incidentima, svrstana po raznim kategorijama – škola, radno mesto, mediji, porodica i vlada – sadrži slučajeve uznemiravanja, gubitka posla, isključivanja iz porodice, pa čak i ubistva.²⁵ Dokumentovani dokazi koje je prikupila Margaret Dauni o mržnji prema ateistima i nerazumevanju, uverljivo pokazuju kako je, u stvari, gotovo nemoguće da pošteni ateista pobedi na izborima u Americi. Zastupnički dom ima 435 članova, a Senat 100. Ukoliko pretpostavimo da je većina od ovih 535 članova iz obrazovanog dela *populacije*, statistički je neizbežno da je među njima značajan broj ateista. Mora da su lagali ili prikrili svoja prava osećanja kako bi bili izabrani. Ko im može zameriti, ako imamo u vidu kakvom biračkom telu moraju da se dodvore? Opšte je prihvaćeno da bi priznanje sopstvenog ateizma bilo trenutno političko samoubistvo za svakog predsedničkog kandidata.

Ove činjenice o današnjoj političkoj klimi u Sjedinjenim Američkim Državama i to na šta one ukazuju, svakako bi užasnule Džefersona, Vašingtona, Medisona, Adamsa i sve njihove prijatelje. Bez obzira na to jesu li bili ateisti, agnosticici, deisti ili hrišćani, skamenili bi se od užasa pred vašingtonskim teokratama ranog 21. veka. Nasuprot tome, dopali bi im se sekularni očevi utemeljivači postkolonijalne Indije, pogotovo religiozni Gandi („ja sam Indus, ja sam musliman, ja sam Jevrejin, ja sam hrišćanin, ja sam budist!“) i ateist Nehru:

Prizor onoga što nazivamo religijom ili organizovanom religijom, u Indiji ili drugde, ispunio me je užasom i često sam ga osuđivao i želeo da ga se rešimo. To se skoro uvek svodilo na slepo verovanje i činjenje, dogmu i zadrtnost, sujeverje, iskorišćavanje i očuvanje ustanovljenih interesa.

Nehruova definicija sekularne Indije iz Gandijevih snova (da se samo ostvarila, umesto što se zemlja cepala u međuveruskim krvavim obračunima), mogla je skoro da bude i Džefersonova:

Govorimo o svetovnoj Indiji...Neki misle da je to u suprotnosti s religijom, što očigledno nije tačno. Reč je, zapravo, o državi koja podjednako poštuje sve vere i pruža im jednake mogućnosti; Indija ima dugu tradiciju verske tolerancije...U Indiji, zemlji s mnogo vera i religija, pravi nacionalizam može se izgraditi samo na osnovama sekularnosti.²⁶

Deistički Bog, koji se često povezuje sa očevima utemeljivačima, svakako je bolji od biblijskog monstruma. Nažalost, nije izvesnije da postoji ili da je ikada postojao. U ma kom obliku, hipoteza o Bogu je nepotrebna.* Hipoteza o Bogu je, takođe, blizu toga da je isključe zakoni verovatnoće. O tome ću govoriti u četvrtom poglavlju, ali ću najpre u trećem poglavlju razmotriti navodne dokaze o postojanju Boga. U međuvremenu prelazim na agnosticizam i pogrešnu predstavu o tome da je postojanje ili nepostojanje Boga nedodirljivo pitanje, zauvek van dosega nauke.

SIROMAŠTVO AGNOSTICIZMA

Robusni mišićavi hrišćanin† koji nas je izazivao s propovedaonice moje stare školske kapele, priznao je da potajno ceni ateiste. Oni su iz svojih uverenja crpli snagu, pa makar bili u zabludi. Naš propovednik nije mogao da podnese agnostike: bolećive, sentimentalne, mekušne, razvodnjene, mršave, blede neutralce. Delimično je bio u pravu, ali iz potpuno pogrešnih razloga. Prema Kventinu de la Bedoajeu, katolički istoričar Hju Ros Vilijamson u istom maniru je „poštovao predanog religioznog vernika, ali, takođe i predanog ateistu. Prema beskičmenjačkim mediokritetima bez duha koji lebde negde u sredini, osećao je prezir“.²⁷

Nije loše biti agnostik u slučajevima kada nam manjkaju dokazi. To je razuman stav. Karl Segan je bio ponosan na svoj agnostički stav kada je odgovarao na pitanje da li postoji život još negde u kosmosu. Pošto je odbio da se izričito prikloni jednoj ili drugoj strani, sagovornik ga je uporno pitao da kaže kakav mu je osećaj u vezi s tim, a Seganov čuveni odgovor je glasio: „Ali, ja se trudim da se ne rukovodim osećajima. Smatram da je u redu biti suzdržan u prosuđivanju dok se ne pojave dokazi“.²⁸ Pitanje o postojanju života van Zemlje otvoreno je. Dobri argumenti mogu da se iznesu u prilog tome i protiv toga, ali nepostojanje dokaza celu raspravu svodi samo na bledu verovatnoću. Agnosticizam je, na isti način, ispravan stav u mnogim naučnim oblastima; primeren je razmatranju uzroka najvećeg masovnog izumiranja živih bića pred kraj geološkog doba perma. Možda se to desilo zbog udara meteorita sličnog onom

* „Visosti, ta hipoteza mi nije bila potrebna“, odgovorio je čuveni matematičar Laplas kad ga je Napoleon upitao kako je uspeo da napiše knjigu a da ne pomene Boga.

† Verovanje po kome samo zdrav i fizički snažan čovek može biti dobar hrišćanin. (*Prim. prev.*)

koji je kasnije izazvao izumiranje dinosaurus – današnji dokazi pokazuju da je takvo objašnjenje verovatnije. Međutim, mogao bi da bude bilo koji u nizu mogućih uzroka ili kombinacija više njih. Razumno je imati agnostički stav prema uzrocima ova dva masovna izumiranja. Šta je s pitanjem o Bogu? Da li bi trebalo da budemo agnostici kada je reč o Bogu? Mnogi kažu da je odgovor definitivno potvrđan, često sa tako snažnim uverenjem koje naginje preterivanju. Jesu li u pravu?

Prvo ću objasniti razliku između dve vrste agnosticizma. Privremeni agnosticizam u praksi (engl. *Temporary Agnosticism in Practice* – TAP) opravdano je neutralan tamo gde postoji konačan odgovor, koji će potvrditi jedno ili drugo mišljenje. Trenutno ne možemo doći do tog odgovora jer nemamo dokaze (ili ne razumemo postojeće dokaze ili nemamo vremena da ih proučimo itd.). TAP bi bio logično objašnjenje za izumiranje iz doba perma. Odgovor postoji i nadamo se da ćemo ga jednog dana saznati, iako nam sada nije poznat.

Takođe, postoji i duboka neminovna neutralnost, koju ću nazvati postojan agnosticizam u načelu (engl. *Permanent Agnosticism in Principle* – PAP). Činjenica da je to ista skraćenica koju je koristio moj stari školski propovednik, skoro je slučajna. Ova vrsta agnosticizma primerena je pitanjima na koja nema odgovora, bez obzira na to koliko dokaza prikupili, jer sama ideja o postojanju dokaza nije primenljiva. Pitanje postoji u drugoj ravni ili u drugoj dimenziji, u oblastima koje su van domašaja dokaza. Primer može biti klasičan filozofski tvrd orah – pitanje da li je za vas crveno ono što je i za mene. Možda je vaša crvena moja zelena boja, ili nešto sasvim različito od svih boja koje mogu da zamislim. Filozofi navode ovo pitanje kao jedno od onih na koje se nikad ne može odgovoriti, bez obzira na buduće dokaze. Neki naučnici i drugi intelektualci ubeđeni su – rekao bih, s prevelikim žarom – da pitanje božjeg postojanja pripada zauvek nedostupnoj PAP kategoriji. Iz ove konstatacije, kao što ćemo videti, oni često zaključuju u procesu nelogične dedukcije kako hipoteza o postojanju Boga i hipoteza o nepostojanju Boga imaju jednaku verovatnoću da budu tačne. Stanovište koje ću zastupati potpuno je drugačije: agnosticizam u vezi sa postojanjem Boga nesumnjivo pripada TAP (privremenoj) kategoriji. Ili Bog postoji ili ne postoji. To je naučno pitanje; jednog dana možda ćemo otkriti odgovor, a u međuvremenu možemo iznositi jake stavove o verovatnoći.

Postoje primeri pitanja na koje se odgovorilo, a smatralo se da će zauvek ostati van domašaja nauke. Slavni francuski filozof Gist Kont, 1835.

godine pisao je o zvezdama: „Nikada, nijednom metodom, nećemo moći da proučavamo njihov hemijski sastav ili mineralošku strukturu.“ I pre nego što je Kont napisao ove reči, Fraunhofer je počeo da koristi spektroskop za analiziranje hemijskog sastava Sunca. Svi naučnici istraživači koji danas koriste spektroskop svakodnevno pobijaju Kontov agnosticizam pomoću preciznih analiza hemijskih jedinjenja čak i dalekih zvezda.²⁹ Kakav god bio status Kontovog astronomskog agnosticizma, ova opominjuća priča nalaže da bi, u najmanju ruku, valjalo dobro razmisliti pre nego što na sav glas proglasimo večnu istinitost agnosticizma. Pa ipak, kada je reč o Bogu, veliki broj filozofa i naučnika to rado čine, počev od T. H. Hakslija, koji je skovao reč agnosticizam.³⁰

Haksli je objasnio nastanak kovanice dok se branio od napada koje je ona izazvala. Velečasni dr Vejs, direktor Kraljevog koledža u Londonu, zasuo je prezirom Hakslijev „kukavički agnosticizam“:

Možda Haksli više voli da sebe naziva agnostikom, ali njegovo pravo ime je mnogo starije – on je neznabožac, ili, još bolje, nevernik. Možda nije prijatno reći za nekoga da je nevernik. Možda je to na mestu. Čovek koji mora otvoreno izjaviti da ne veruje u Isusa Hrista, i treba da se oseća neprijatno.

Haksli nije dozvolio da ovakva vrsta provokacije prođe tek tako, te je, kao što se moglo očekivati, 1889. godine usledio njegov izuzetno oštar i jednak odgovor (iako nijednog trenutka nije odstupio od načela lepog ponašanja: kao Darwinov buldog, oštrio je svoje zube ugladenom viktorijanskom ironijom). Na kraju, pošto je verbalno potukao dr Vejsa, Haksli se vratio objašnjenju kako je došao do reči „agnostik“. Drugi su, primetio je

bili potpuno sigurni da su dostigli određen „gnosis“* – da su, manje-više, uspešno rešili problem postojanja. Bio sam siguran da ja to nisam rešio i čvrsto sam verovao kako je problem nerešiv. Uz Hjuma i Kanta na svojoj strani, nisam smatrao da sam drzak zato što ne odstupam od tog mišljenja... Razmislio sam, i izmislilo naziv „agnostik“, smatrajući da je potpuno odgovarajući.

U nastavku izlaganja, Haksli objašnjava da agnostici nemaju veru, svakako ne negativnu.

* „Gnosis“ – (grč.) znanje, saznanje. (*Prim. prev.*)

Agnosticizam, u stvari, nije verovanje već metoda, čija je suština stroga primena jednog načela... Načelo možemo izraziti pozitivno: kada se radi o intelektu, sledite svoja ubeđenja gde god vas odvedu, bez obzira na druga mišljenja. Negativna formulacija bi bila: kada se radi o intelektu, ne uzimajte zdravo za gotovo da su zaključci izvesni ukoliko nisu dokazani ili ih je nemoguće dokazati. Ovo smatram agnostičkom verom i ako je čovek usvoji u celini i potpuno, neće se stideti da pogleda svemiru u lice, šta god mu budućnost namenila.

Za naučnika, ovo su plemenite reči i niko ne može olako da kritikuje Hakslija. Čini se da je Haksli, usredsredivši se na potpunu nemogućnost dokazivanja postoji li ili ne postoji Bog, zanemario smisao *verovatnoće*. Činjenica da ne možemo dokazati niti opovrgnuti postojanje nečega, ne stavlja postojanje i nepostojanje u jednak položaj. Ne mislim da se Haksli ne bi složio, i čini mi se da je, kada se upinjao iz sve snage da podrži jednu ideju, zapravo osiguravao teren za drugu poentu. Svi smo u nekom trenutku to radili.

Za razliku od Hakslija, smatram da je problem postojanja Boga naučna hipoteza baš kao i ostale. Iako je teško proverljiva u praksi, pripada istoj kategoriji privremenog agnosticizma zajedno s kontroverzama o izumiranju iz doba perma i krede. Postojanje ili nepostojanje Boga, naučna je činjenica o svemiru koja se može otkriti, ako ne u praksi, onda u načelu. Ako Bog postoji i odluči da otkrije svoje postojanje, sâm on bi bučno i nedvosmisleno pružio neoborivi dokaz u svoju korist. Čak i ako se božje postojanje ili nepostojanje ne potvrdi, na osnovu dostupnih dokaza i zaključaka može se proceniti da verovatnoća jedne od te dve mogućnosti znatno premašuje pedeset procenata

Hajde da ozbiljno razmotrimo ideju o spektru verovatnoće i smestimo ljudske procene o postojanju Boga između dva kraja izvesnosti. Spektar je neprekidan, ali ga možemo predstaviti pomoću skale od sedam podelaka.

1. Strogi teist. Verovatnoća postojanja Boga je 100 procenata. Po rečima K. G. Junga: „Ja ne verujem, ja *znam*.“
2. Veoma velika verovatnoća, ali manja od 100 procenata. *De facto* teist. „Ne mogu zasigurno da znam, ali čvrsto verujem u Boga i živim uz pretpostavku da on postoji.“

3. Više od 50 procenata, ali ne mnogo preko toga. Tehnički se radi o agnostiku koji teži teizmu. „Veoma sam nesiguran, ali sam sklon da verujem u Boga.“
4. Tačno 50 procenata. Potpuno neutralan agnostik. „Potpuno je jednaka verovatnoća da Bog postoji i da ne postoji.“
5. Manje od pedeset procenata, ali ne mnogo manje. Tehnički se radi o agnostiku koji naginje ateizmu. „Ne znam da li Bog postoji, ali sam sklon da budem skeptičan.“
6. Veoma niska verovatnoća, ali veća od nule. *De facto* ateist. „Ne mogu zasigurno da znam, ali mislim da Bog verovatno ne postoji i živim uz pretpostavku da ga nema.“
7. Strogi ateist. „Znam da nema Boga, jednako sam u to ubeđen kao Jung koji ‘zna da Bog postoji’“.

Iznenadio bih se da doznam kako ima mnogo ljudi koji pripadaju sedmoj kategoriji. Ipak sam je uključio radi simetrije s prvom kategorijom, koja je prilično brojna. U prirodi je verovanja da se čovek – Jung, na primer – drži svojih uverenja bez valjanog razloga (Jung je takođe verovao da pojedine knjige s njegove police spontano eksplodiraju uz glasno „bum“). Ateisti nemaju vere; sâm razum ne može ih odvesti ka potpunom uverenju da nešto definitivno ne postoji. Zbog toga je sedma kategorija u praksi znatno praznija od potpuno suprotne prve kategorije, kojoj pripada mnogo vernika. Sebe svrstavam u šestu kategoriju, ali naginjem sedmoj. Agnostik sam onoliko koliko sam agnostik po pitanju vila u dnu mog vrta.

Spektar verovatnoće odlično funkcioniše za TAP (privremeni agnosticizam u praksi). Površnost bi nas mogla navesti da smestimo PAP (postojani agnosticizam u načelu), u sredinu spektra, sa pedeset procenata verovatnoće da Bog postoji, ali to ne bi bilo tačno. PAP agnostici tvrde kako ne možemo odgovoriti ni potvrdno niti odrično na pitanje da li Bog postoji. Oni misle kako je nemoguće odgovoriti na ovo pitanje, te bi, zbog toga, trebalo izričito da odbiju da se nađu bilo gde unutar ovog spektra verovatnoće. To što ne mogu da znam je li vaše crveno isto što i moje zeleno, ne znači da u tome postoji verovatnoća od pedeset procenata. Ponuđeni predlog je previše besmislen da bi bio dostojan verovatnoće. Pa ipak, veoma je česta greška, i s tim ćemo se opet susresti, da

se na osnovu premise po kojoj je na pitanje o postojanju Boga u načelu nemoguće odgovoriti, zaključuje kako je podjednako moguće da Bog postoji i da ne postoji.

Ova greška se može objasniti i logičkim načelom da je dokazivanje obaveza onoga ko iznosi tvrdnju.* Bertrand Rasel je grešku odlično iskazao u tom obliku, koristeći parabolu o nebeskom čajniku.³¹

Mnogi pravoverni ljudi smatraju kako je posao skeptika da obore usvojene dogme, a ne dogmatika da ih dokažu. Ovo je, naravno, greška. Ako bih rekao da porcelanski čajnik kruži po eliptičnoj orbiti oko Sunca, između Zemlje i Marsa, niko ne bi mogao da ospori moju tvrdnju, pod uslovom da sam bio pažljiv i napomenuo kako je čajnik isuviše mali i da se ne može videti ni kroz najmoćnije teleskope. Ako dalje kažem kako je, s obzirom na to da moju tvrdnju niko ne može oboriti, nedopustivo da ljudski razum u nju sumnja, s pravom bi se moglo reći da govorim besmislice. Međutim, ako bi postojanje ovakvog čajnika bilo potvrđeno u drevnim knjigama, ako bi se svake nedelje slavio kao sveti predmet i ideja o njemu utiskivala u umove dece u školama, oklevanje da se poveruje u postojanje takvog predmeta postalo bi znak ekscentričnosti, a sumnjičavac bi privukao pažnju psihijatra u doba prosvetiteljstva ili inkvizicije u ranijim vremenima.

Nećemo se više baviti ovom tvrdnjom jer, koliko mi je do sada poznato, niko nije počeo da veruje u čajnik i da mu se klanja.† Ukoliko nas pritisnu, nećemo oklevati da objavimo svoja čvrsta uverenja da ne postoji čajnik koji kruži oko Sunca. Pa ipak, strogo posmatrano, svi bi trebalo da budemo *čajni agnosticici*: ne možemo zasigurno da dokažemo da nebeski čajnik ne postoji. U praksi, pomerićemo se od čajnog agnosticizma ka ačajnitizmu.

Prijatelj, koji je odgajan kao Jevrejin, i još uvek poštuje sabbat i druge jevrejske običaje jer je odan svojoj tradiciji, sebe je opisao kao „vilinskog agnostika“. On smatra da je postojanje Boga verovatno koliko i postojanje

* Drugim rečima, činjenica da se ne može dokazati nepostojanje Boga, nije dokaz njegovog postojanja. (*Prim. prev.*)

† Uf! Možda sam ipak preneglio. U časopisu *Independent on Sunday* 5. juna 2005. godine objavljena je sledeća vest: „Malezijski funkcioneri kažu da je sekta koja je sagrađila sveti čajnik veličine kuće prekršila građevinske propise“. Takođe videti BBC-jeve vesti na Web stranici.

vile koja skuplja dečje zubiće ispod jastuka. Ne možete oboriti nijednu hipotezu, a obe su neverovatne. On je a-teist u istom obimu u kome je i a-vilist. U isto tako malo meri je i agnostik po oba pitanja.

Raselov čajnik se, naravno, može primeniti kao ilustracija neograničenog broja stvari čije je postojanje moguće i ne može se osporiti. Čuveni američki advokat Klarens Darou rekao je: „Ne verujem u Boga kao što ne verujem ni u Majku gusku“. Novinar Endru Muler smatra kako odluka da se neko veže za bilo koju religiju „nije ni manje ni više čudna od verovanja da je Zemlja romboidnog oblika i da je kroz kosmos nose Esmeralda i Kit, dva ogromna zelena jastoga“. ³² Favorit iz mašte je nevidljivi, neopipljivi, nečujni jednorog, čije postojanje svake godine pokušavaju da dokažu deca u kampu Kvest.* Danas je omiljeno božanstvo na Internetu – takođe nedokazivo kao Jehova ili ma koje drugo – Leteća špageti neman. Mnogi tvrde da ih je dotaklo svojim špagetastim pipcima. ³³ Oduševljen sam jer vidim da je *Jevandelje Leteće špageti nemani* objavljeno kao knjiga, ³⁴ i to s velikim odobravanjem. Nisam je pročitao, ali zašto čitati jevandelje kada *znate* da je tačno? Uzgred rečeno, to je bilo neminovno – desila se Velika shizma, pa je iz toga proistekla *Reformisana* crkva Leteće špageti nemani. ³⁵

Sušтина svih ovih čudnovatih primera je to što ih je nemoguće dokazati, pa ipak niko ne misli da je hipoteza o njihovom postojanju ravnopravna s hipotezom o njihovom nepostojanju. Raselova ključna ideja je da teret dokazivanja počiva na vernicima, ne na nevernicima. Moja ključna ideja povezana je s Raselovom i glasi: verovatnoća da postoji čajnik (špageti neman / Esmeralda i Kit / jednorog i tako dalje), nije jednaka s verovatnoćom da ne postoji.

Činjenica da se ne može osporiti postojanje nebeskog čajnika ili vile koja sakuplja zubiće, nijednoj razumnoj osobi ne pruža nikakav zanimljiv argument. Niko od nas ne oseća obavezu da opovrgava postojanje bilo koje od milion nategnutih stvari koje bi mogla smisliti dosetljiva ili neprilična mašta. Kada me pitaju da li sam ateist, volim da istaknem kako je osoba koja mi je postavila pitanje takođe ateist kada imamo na

* Osnivači kampa Kvest (Camp Quest) usmerili su američku instituciju letnjeg kampa u sasvim poželjnom smeru. Ovaj kamp se razlikuje od drugih letnjih kampova, koji su organizovani u religioznom i izviđačkom duhu. Kamp Kvest osnovali su Edvin i Helen Kejgin u Kentakiju, a njime upravljaju sekularni humanisti koji podstiču decu da razmišljaju svojom glavom dok uživaju u svim uobičajenim čarima kampovanja (www.camp-quest.org). Sada su se pojavili i drugi kampovi u kojima se deca uče u istom duhu. Izgrađeni su u američkim državama Tenesi, Minesota i Ohajo, te u Kanadi.

umu Zevsa, Apolona, Amona Ra, Bâla, Tora, Votana, Zlatno tele ili Leteću špageti neman. Ja samo dodajem još jednog boga.

Svi smatramo kako imamo pravo da izrazimo krajnji skepticizam do tačke otvorenog i potpunog neverovanja – ali kada su u pitanju jednoroz, vile te grčki, rimski, egipatski ili vikinški bogovi, oko toga se (danas) više niko ne trudi. U slučaju avramovskog Boga, i dalje se trudimo jer znatan deo stanovništva s kojim delimo planetu snažno veruje da on postoji. Bez obzira na to što je verovanje u Boga rasprostranjeno, za razliku od verovanja u nebeski čajnik, ne znači da za tvrdnju o postojanju Boga više ne važi obaveza dokazivanja onoga ko je iznosi, premda možda tako izgleda u praksi. Nemogućnost dokazivanja božjeg postojanja trivijalna je i prihvaćena, ali samo u smislu da nikada ne možemo apsolutno dokazati nepostojanje bilo čega. Nevažno je da li se hipoteza o postojanju Boga može opovrgnuti ili ne, već da li je njegovo postojanje *verovatno*. To je nešto sasvim drugo. Pojedine nedokazive stvari se po osećaju određuju kao manje verovatne nego druge slabo dokazive stvari. Nema razloga da problem božjeg postojanja izuzmemo od razmatranja u spektru verovatnoće. Takođe, samo zato što postojanje Boga možemo ili ne možemo osporiti, sigurno nema razloga da pretpostavimo kako verovatnoća da on postoji iznosi pedeset procenata. Naprotiv, što ćemo uskoro i videti.

NOMA

Kao što se Tomas Haksli upirao iz sve snage da iskaže licemerno divljenje posve nepristrasnom agnosticizmu, onom koji se našao usred moje skale sa sedam nivoa, tako i teisti čine isto, iz drugog smera i iz podjednagog razloga. To je središnje mesto u knjizi *Dokinsov Bog: geni, memi i poreklo života* (*Dawkins' God: Genes, Memes and the Origin of Life*), teologa Alistera Makgrata. Nakon poštenog osvrta na moje naučne radove, što zavređuje divljenje, čini se da pisac u svom opovrgavanju nudi samo jedno: neporecivu, ali nedostojno slabašnu ključnu misao da se postojanje Boga ne može osporiti. Dok sam čitao stranicu za stranicom Makgratove knjige, na marginama sam zapisivao „čajnik“. Opet prizivajući T. H. Haksliju, Makgrat kaže: „Kad je Haksliju bilo preko glave i teista i ateista s njihovim beznadežno dogmatskim izjavama zasnovanim na nedostatnim empirijskim dokazima, obznanio je da se pitanje Boga ne može rešiti naučnom metodom“.

Na sličan način Makgrat se poziva i na Stivena Džej Gulda: *, „Da kažem svim svojim kolegama, po ko zna koji put (od neobaveznih razgovora na fakultetu do učenih traktata): nauka naprosto ne može (primenom svojih legitimnih metoda) da prosudi da li je Bog vrhovni nadzornik prirode. Mi ne potvrđujemo niti poričemo; mi to samo ne možemo prosuđivati kao naučnici.“ Ako izuzmemo samouveren, gotovo uvredljiv ton Guldove izjave, čime se zapravo može opravdati izrečeno? Zašto kao naučnici ne možemo da razmatramo pitanje Boga? I zašto Raselov čajnik ili Leteća špageti neman nisu podjednako otporni na naučni skepticizam? Kao što ću ubrzo pokazati, svemir čiji je tvorac vrhovni nadzornik, bio bi sasvim drugačiji od svemira bez tvorca. Zašto to nije naučno pitanje?

Guld je naročito razvio svoju umešnost upinjanja iz sve snage da se zauzme pravi stav, u svojoj manje cenjenoj knjizi *Stene vremena (Rocks of Ages)*. U njoj je skovao akronim NOMA od izraza *nonoverlapping magisteria – nepreklapajuće oblasti*:

Mreža, ili oblast, nauke, pruža se po empirijskom delokrugu: od čega je sazdan svemir (činjenica) i zašto funkcioniše tako kako funkcioniše (teorija). Oblast religije obuhvata pitanja konačnog značenja i moralne vrednosti. Te dve oblasti se ne preklapaju, niti pokrivaju sve oblasti istraživanja (uzmite u obzir, primerice, područje umetnosti i značenja lepote). Da se pozovem na stari kliše, nauka se bavi starošću stena, a religija stenom vremena; nauka proučava nebo, a religija kako dospeti u nebesa.

Ovo izvrsno zvuči – sve dotle dok malo ne razmislite. Kakva su to suštinska pitanja koja su namenjena isključivo religiji, a pred kojima nauka mora da se smerno povuče?

Martin Ris, uvaženi kembrički astronom koga sam već pominjao, na početku knjige *Naše kosmičko stanište (Our Cosmic Habitat)* postavio je dva pitanja koja su kandidati za narečena suštinska pitanja i ponudio odgovor u skladu s tumačenjem NOMA. „Važnija zagonetka je zašto

* Stiven Džej Gould (1941–2002), američki paleontolog, evolucionari biolog i istoričar nauke. Vrstan pisac i popularizator darvinističkog pogleda na svet, autor brojnih knjiga kojima se odlučno suprotstavljao kreacionizmu. Nije podržavao ideju da prirodna selekcija deluje isključivo na nivou gena, zbog čega je u naučnoj javnosti proglašen za Dokinsovog protivnika. U svojoj knjizi *Davolov kapelan* Ričard Dokins je Guldu posvetio esej *Nedovršena prepiska sa velikim darvinistom*. (Prim. ur.)

išta postoji. Šta udahnjuje život jednačinama i zbog čega postoje u pravom svemiru? Ta pitanja prevazilaze nauku: ona su u domenu filozofa i teologa.“ Sklon sam da kažem sledeće: premda ta pitanja prevazilaze nauku, ona svakako prevazilaze i oblast teologije (sumnjam da bi se filozofi zahvalili Martinu Risu što ih je svrstao u isti koš s teolozima). U iskušenju sam da odem još dalje i upitam u kom se to smislu za teologe može reći da *imaju* oblast. I danas mi je zabavna opaska nekadašnjeg direktora mog koledža u Oksfordu. Mlad teolog se prijavio za mesto asistenta istraživača, a njegova doktorska teza o hrišćanskoj teologiji navela je direktora da izjavi: „Sumnjam da je to uopšte *predmet*“.

Zašto se smatra da teolozi mogu razrešiti temeljna kosmološka pitanja, a naučnici ne mogu? U drugoj svojoj knjizi prisetio sam se reći oksfordskog astronoma koji je, kad sam mu postavio ona ista duboka pitanja, odgovorio: „Sada smo iskoračili iz oblasti nauke. Ovde moram prepustiti reč našem dobrom prijatelju kapelanu“. Nisam bio dovoljno vispren da uzvratim rečenicom koju sam kasnije napisao: „Ali zašto kapelanu? Zašto ne vrtlaru ili šefu kuhinje?“ Zašto naučnici tako kukavički uvažavaju ambicije teologa da se bave pitanjima na koja ne mogu odgovoriti s ništa više stručnosti od samih naučnika?

Zamorani su kliše (koji je, za razliku od mnogih klišea, još i neistinit) po kome se nauka bavi pitanjima koja počinju sa *kako*, dok je samo teologija kadra da odgovori na pitanja koja počinju sa *zašto*. Kakvo je to pitanje koje počinje sa *zašto*? Nije svako pitanje na čijem je početku upitna reč *zašto* ujedno i opravdano pitanje. Zašto je rog jednoroga šupalj? Neka pitanja nisu vredna razmatranja. Koje je boje apstrakcija? Na šta miriše nada? Ako se pitanje može uobličiti u gramatički ispravnu rečenicu, to ne znači da je ono smisljeno ili da zavređuje našu ozbiljnu pažnju. Čak i kada nauka ne može odgovoriti na realno pitanje, ne znači da religija može.

Možda postoje izvesna istinski velika i važna pitanja koja će zauvek ostati van domašaja nauke. Možda kvantna teorija već kuca na vrata nepojamnog. Ukoliko nauka ne može da odgovori na neko pitanje, zašto bi iko pomislio da religija može? Sumnjam da su oba astronoma, iz Kembridža i Oksforda, zaista poverovali kako su teolozi iole stručniji da odgovore na pitanja koja prevazilaze moći nauke. Rekao bih da su se astronomi trudili da budu učtivi: teolozi ništa vredno ne kažu ni o čemu drugom; hajde da ih odobrovoljimo tako što ćemo im ponuditi neku temu, pa neka razmišljaju o par pitanja na koja niko ne ume da odgovori i možda

nikada neće. Za razliku od mojih prijatelja astronoma, ne mislim da bi teologe trebalo odobrovoljiti bilo kakvom temom. Još uvek ne vidim dobar razlog na osnovu kog bih pretpostavio kako je teologija stručna oblast saznanja (nasuprot biblijskoj istoriji, književnosti itd.).

Na sličan način, svi se možemo složiti kako je u najmanju ruku sporno pravo nauke da nas podučava moralnim vrednostima. Da li Guld uistinu želi prepustiti *religiji* pravo da nam ukazuje šta je dobro a šta je loše? Ne treba dati religiji dozvolu da nas podučava šta da radimo samo zato što ne može ničim drugim doprineti ljudskoj mudrosti. O kojoj religiji uopšte govorimo? Onoj u čijem smo duhu slučajno vaspitavani? Kom poglavlju koje knjige u Bibliji treba da se okrenemo – jer ti delovi nisu ni najmanje ujednačeni, a neki su, po svim razumnim merilima, odvrtni. Koliko je osoba sklonih doslovnom tumačenju pročitale dovoljno puta Bibliju da zna kako je propisana smrtna kazna za preljubu, skupljanje granja na sabat i za nepoštovanje roditelja? Ako odbacimo Knjigu ponovljenih zakona i Knjigu Levitsku (što čine svi prosvećeni savremenici), po kom kriterijumu treba da odlučimo koje ćemo moralne vrednosti religije *prihvatiti*? Treba li da biramo ponešto iz svih svetskih religija dok ne pronademo učenje o moralnosti koje nam najviše odgovara? Ako je tako, opet se moramo upitati po kom kriterijumu biramo? Ukoliko imamo objektivni kriterijum pri izboru religijskih moralnih normi, zašto se ne rešimo posrednika i izaberemo moralne norme bez religije? Tim pitanjima vraću se u sedmom poglavlju.

Ne mogu prihvatiti da je Guld zaista mislio baš sve kako je napisao u *Stenama vremena*. Kao što sam rekao, svi smo krivi što se upinjemo da budemo učtivi pred nedostojnim, ali moćnim oponentom, i jedino mogu da mislim kako je i Guld upravo to radio. Moguće je da zaista stoji iza svoje nedvosmisleno čvrste izjave o tome da nauka nema šta da kaže o postojanju Boga: „Mi ne potvrđujemo niti poričemo; mi to samo ne možemo prosuđivati kao naučnici.“ Ovo zvuči kao trajni i nepopravljivi agnosticizam, pravi PAP. Ukazuje na to da nauka čak ni o tom pitanju ne može da iskaže sudove *verovatnoće*. Ova izuzetno rasprostranjena zabluda – koju mnogi ponavljaju kao mantru, ali je malo ko o njoj razmišljao – oličava takozvano „siromaštvo agnosticizma“. Uzgred, Guld nije objektivni agnostik već strogo naginje *de facto* ateizmu. Na kakvim osnovama počiva njegov sud o tome da nema ničega što bi se dalo izgovoriti o postojanju Boga?

Prema hipotezi o Bogu, u stvarnosti u kojoj bitišemo postoji i natprirodna sila koja je sazdala svemir i – barem prema mnogim verzijama ove

hipoteze – održava ga i čak mu pomaže čineći čuda, kojima se povremeno narušavaju njeni nepromenljivi zakoni. Jedan od vodećih engleskih teologa, Ričard Svinbern, iznenađujuće jasno predočava temu svoje knjige *Ima li Boga? (Is There a God?)*:

Teisti tvrde da Bog ima moć stvaranja, očuvanja i uništavanja svega, bilo da je veliko ili malo. On može naterati objekte da se kreću i rade sve drugo... On pokreće planete onako kako je Kepler otkrio da se kreću, ili čini da barut eksplodira kad primaknemo šibicu; ili, čini da planete pođu različitim putanjama, i da hemijske supstance eksplodiraju ili ne eksplodiraju u različitim uslovima od onih koji trenutno određuju njihovo ponašanje. Boga ne sputavaju zakoni prirode; on je načinio te zakone i može ih promeniti ili ih privremeno ukinuti – ako tako odluči.

Kako je to jednostavno! Šta god da je, ovo je veoma daleko od nepreklapajućih oblasti. Ma šta drugo kazali naučnici koji se priklanjaju školi mišljenja o „razdvojenim oblastima“, trebalo bi da uvide kako je svemir s natprirodnim inteligentnim tvorcom umnogome drugačiji od svemira koji nema takvog tvorca. Razlika između dva hipotetička svemira u načelu je suštinska, premda ne tako očigledna u praksi. Ona podriva samodovoljnu primamljivu izjavu po kojoj nauka mora biti sasvim nema kad se iznosi glavna tvrdnja religije o postojanju. Postojanje ili nepostojanje superinteligentnog tvorca nesumnjivo je naučno pitanje, čak i ako to u praksi nije očigledno – ili nije još uvek. Naučno valja proveriti i istinitost ili neistinitost svake priče o čudima na koju se religija poziva kako bi zadivila brojne vernike.

Da li je Isusov otac bio čovek, ili je njegova majka bila devica u vreme njegovog rođenja? Bilo da ima ili nema dovoljno preostalih dokaza na osnovu kojih bi se izveo zaključak, to je i dalje strogo naučno pitanje na koje treba odgovoriti potvrdno ili odrično. Da li je Isus digao Lazara iz mrtvih? Da li je sâm vaskrsao tri dana nakon raspeća? Na svako takvo pitanje postoji strogo naučni odgovor, bez obzira na to jesmo li u stanju da ga otkrijemo u praksi ili nismo. Uz malo verovatnu pretpostavku da će ozbiljni dokazi ikada biti dostupni, pri traženju odgovora koristili bismo čisto i potpuno naučne metode. Da biste to jasnije istakli, zamislite čudesan splet okolnosti: arheolozi forenzičari iskopali su dokaze u vidu DNK materijala koji ukazuju na to da Isus zaista nije imao biološkog oca. Možete li da zamislite pobornike religije kako sležu ramenima

i govore nešto bar izdaleka slično ovome: „Pa šta onda? Za teološka pitanja naučni dokazi potpuno su nevažni. Pogrešna oblast! Nas zanimaju samo krajnja pitanja i moralne vrednosti. Ni DNK niti ijedan drugi naučni dokaz uopšte nije bitan za ta pitanja.“

Ovo je, naravno, šala. Možete se kladiti da bi verski apologeti prigrlili i obznanili na sva zvona svaki naučni dokaz, kad bi se koji pojavio. NOMA je popularna samo zato što nema dokaza u prilog hipotezi o Bogu. Onog trenutka kad bi se pojavila i najmanja naznaka potvrda religijskog verovanja, pobornici religije ne bi časili ni časa da zafrljače koncept NOMA kroz prozor. Bez obzira na umne teologe (čak i oni rado kazuju priče o čudima manje upućenima kako bi proširili pastvu), rekao bih da vernici navodna čuda smatraju najjačim dokazom istinitosti njihove religije; a čuda se, po definiciji, kose s naučnim principima.

Čini se da Rimokatolička crkva s jedne strane teži konceptu NOMA, ali da s druge strane smatra kako je izvođenje čuda osnovni uslov da bi neko bio proglašen svecem. Pokojni belgijski kralj kandidat je za sveca zbog toga što se protivio legalizaciji abortusa. Sada se sprovode ozbiljna istraživanja ne bi li se otkrilo da li se molitvama upućenim njemu nakon njegove smrti, može pripisati kakvo čudotvorno isceljenje. Ne šalim se. Zbilja je tako, i to je uobičajeno za priče o svecima. Pretpostavljam da je učenijim crkvenim krugovima zbog svega toga neugodno. Zašto bi pod okriljem Crkve ostali krugovi koji su zaslužili epitet učeni, tajna je velika koliko i one tajne u kojima teolozi uživaju.

Suočen s pričama o čudima, Guld bi verovatno uzvratio sledećim argumentima. Suština nepreklapajućih oblasti jeste obostrana nagodba. Čim religija zakorači u oblast nauke i počne da petlja s čudima u stvarnom svetu, ona prestaje da bude religija u onom vidu u kome je Guld brani, i tu puca njegova *amicabilis concordia*. Religiju bez čuda kakvu brani Guld, ne bi priznali mnogi verujući teisti što sede u crkvenim klu-pama ili kleče na tepihu za molitvu. To bi za njih uistinu bilo gorko razočaranje. Da parafraziram ono što je Alisa rekla o sestrinoj knjizi, pre no što je upala u Zemlju čuda – kakva je korist od Boga koji ne čini čuda i ne uslišava molitve? Setite se kako je Embrouz Birs duhovito definisao glagol „moliti se“: „Tražiti da se ponište zakoni svemira zarad jednog jedinog molitelja koji je, po svemu, toga nedostojan“. Neki sportisti veruju kako im Bog pomaže da pobede protivnike koji, kad smo kod toga, ništa manje ne zavređuju njegovu naklonost. Ima vozača koji veruju da im je Bog sačuavao mesto za parkiranje – i tako verovatno lišio nekog drugog

tog mesta. Takav teizam je neprijatno raširen, i malo je verovatno da će na njega uticati ma šta tako (naizgled) razumno kao što je NOMA.

Hajde da sledimo Gulda i ogolimo religiju do neke vrste neutralnog minimuma: nema čuda, nema ličnog opštenja između Boga i nas u oba smera, nema zavrtlavanja sa zakonima fizike, nema upadanja na teritoriju nauke. Postoji tek mali deistički upliv u početne uslove svemira da bi, kad za to dođe vreme, mogle da nastanu zvezde, elementi, hemija i planete, i razvije se život. Zar to nije odgovarajuća podela? Zar NOMA ne bi mogla da preživi ovako skromnu i nepretencioznu religiju?

Možda biste mogli to pomisliti. Rekao bih da je čak i neutralan Bog, Bog NOMA, premda manje nasilan i nevešt od avramovskog Boga, i dalje, ako pošteno zagledate, samo naučna hipoteza. Da se vratim na poentu: svemir u kome osim nas postoje i bića koja sporije evoluiraju, umnogome se razlikuje od svemira s prvobitnom inteligentnom silom koja ga je načinila i usmerava ga. Prihvatam da u praksi možda ne bi bilo tako lako razlikovati jednu vrstu svemira od druge. I pored toga, u tezi o krajnjem tvorcu postoji nešto suštinski posebno, a istu posebnost ima i njena jedina znana alternativa: postepena globalna evolucija. Ove hipoteze su vrlo blizu stanja nepomirljive različitosti. Evolucija jedina zaista nudi objašnjenje za postojanje entiteta koji bi, u praktičnom smislu, bili odbačeni zbog same svoje neverovatnosti. Kao što ću pokazati u četvrtom poglavlju, zaključak u vezi sa ovim argumentom, vrlo je blizu da bude nepovratno koban za hipotezu o Bogu.

VELIKI OGLED O MOLITVI

Veliki ogled o molitvi je zabavan, ako ne jadan primer čuda: da li molitva za bolesne pomaže da se oni oporave? Ljudi se često mole za bolesne, i privatno i na zvaničnim mestima za bogoslužjenje. Darwinov rođak Fransis Golton prvi je s naučnog stajališta analizirao jesu li molitve za ljude delotvorne. Primetio je da se svake nedelje, u crkvama širom Engleske, čitave pastve javno mole za zdravlje kraljevske porodice. Zar ne bi onda trebalo da oni budu mnogo zdraviji od nas ostalih za koje se mole samo najbliži i najdraži?* Golton je to istražio i nije pronašao nikakvu statističku razliku. Možda je njegova namera bila satirična, kao i kad se

* Kad je moj koledž u Oksfordu izabrao direktora koga sam ranije citirao, nastavnički kolegijum nazdravljao mu je tri večeri zaredom. U svom govoru za trećom večerom, ljubazno je uzvratio: „Već se osećam bolje.“

molio nad slučajno izabranim parcelama ne bi li utvrdio hoće li biljke rasti brže (nisu rastle brže).

Fizičar Rasel Stanard (kako ćemo videti, jedan od trojice dobro poznatih engleskih religioznih naučnika) nedavno se založio za inicijativu koju je pokrenula – naravno – Fondacija Templton, da se eksperimentalno dokažu tvrdnje kako molitve poboljšavaju zdravlje obolelih.³⁶

Ako se valjano preduzmu, takvi ogledi moraju biti dvostruko slepi* i to pravilo se strogo poštuje. Nasumce izabrani pacijenti podeljeni su na eksperimentalnu grupu (oni za koje su se molili) ili kontrolnu grupu (oni za koje se nisu molili). Ni pacijenti niti lekari ili bolničari, a ni sami priređivači eksperimenta, nisu smeli da znaju kojim pacijentima su upućene molitve, a koji su spadali u kontrolnu grupu. Samo oni koji su se molili u ovom ogledu morali su da znaju imena pojedinaca za koje su se molili – da nije bilo tako, na koji način bi se onda molili za njih, a ne za neke druge? Saopštena su im samo imena i početna slova prezimena. Po svoj prilici, ti bi podaci bili dovoljni Bogu da izabere odgovarajuću bolesničku postelju.

Sama ideja da se sprovede ovakav eksperiment u velikoj meri može izazvati podsmeh, a upravo se to i desilo. Koliko mi je poznato, Bob Njuhart nije napravio skeč na tu temu, ali mogu razgovetno da čujem njegov glas:

Šta kažeš, Gospode? Ne možeš me izlečiti jer sam u kontrolnoj grupi? . . . Aha, znači nije dovoljno to što se tetka moli za mene. Ali, Gospode, gospodin Evans u susednoj sobi . . . Šta reče, Gospode? . . . Gospodin Evans je dobijao hiljadu molitvi dnevno? Ali, Gospode, on ne poznaje toliko ljudi . . . Šta, pominju ga samo kao Džona E. Ali, Gospode, kako si znao da nisu mislili na Džona Elsvordija? . . . Dobro, jasno mi je da si iskoristio svoju svemoćnost da razlučiš ko je Džon E. Ali, Gospode . . .

Odlučno odbacujući svako ruganje, istraživački tim – pod rukovodstvom doktora Herberta Bensona, kardiologa na Medicinskom institutu za um i telo nedaleko od Bostona – stoički je nastavio, potrošivši 2,4 miliona dolara Templtonovog novca. Predstavnici ove fondacije dali su saopštenje za štampu i citirali su izjavu dr Bensona da „veruje kako su sve brojniji

* U dvostruko slepom ogledu (engl. *double blind experiment*) ni ispitanici (pacijenti, dobrovoljci koji se podvrgavaju ogledu) ni osobe koje sprovode ogled (lekari, bolničari, psiholozi) ne znaju ko je od ispitanika u eksperimentalnoj, a ko u kontrolnoj grupi. (*Prim. ur.*)

dokazi o delotvornosti posredničke molitve u medicinskim uslovima“. Ohrabrujuća je, dakle, bila činjenica što se istraživanje našlo u dobrim rukama, s malim izgledima da ga pokvare skeptična osećanja. Dr Benson i njegov tim nadgledali su 1802 pacijenta u šest bolnica, a svi pacijenti bili su podvrgnuti ugrađivanju koronarnog bajpasa. Pacijenti su bili podeljeni u tri grupe. U prvoj grupi bili su pacijenti za koje su se molili, ali oni to nisu znali. Drugu (kontrolnu) grupu činili su pacijenti za koje se nisu molili, a oni to nisu znali. U trećoj grupi su se nalazili pacijenti za koje su se molili i koji su to znali. Delotvornost posredničke molitve testira se tako što se porede prva i druga grupa. Treća grupa služi za testiranje mogućih psihosomatskih efekata kod pacijenata koji znaju da se za njih mole.

Za pacijente su se molili vernici u tri crkve udaljene od bolnica – u Minesoti, Masačusetsu i Misuriju. Moliteljima su data samo imena i početna slova prezimena svakog pacijenta za koga je trebalo da se mole. Da bi se eksperiment dobro izveo, treba ga što više standardizovati, pa su stoga vernici dobili uputstvo da u molitve ubace frazu „za uspešnu operaciju s brzim i dobrim oporavkom bez komplikacija“.

Rezultati, objavljeni u časopisu *American Heart Journal* aprila 2006, bili su očigledni. Nije bilo razlike između pacijenata kojima su posvećene molitve i onih kojima nisu. Kakvog li iznenađenja! Razlika je uočena između pacijenata koji su znali da su se za njih vernici molili i onih koji to nisu znali; ali razlika je ukazivala na nešto sasvim drugo. Oni koji su znali da su im podarene molitve doživeli su znatno više komplikacija od pacijenata koji to nisu znali. Je li se to Bog ljutnuo da bi izrazio negodovanje zbog čitavog luckastog poduhvata? Verovatnije je da su pacijenti koji su znali da se vernici za njih mole bili zbog toga izloženi dodatnom stresu: „strepnja zbog nastupa“, kako su to objasnili organizatori eksperimenta. Dr Čarls Betija, član istraživačkog tima, izjavio je: „Možda ih je to učinilo nesigurnima, i pitali su se jesu li zaista toliko bolesni da su zbog toga sazvali vernike da se mole“. U današnjem društvu koje je spremno da svaku raspravu iznese pred sud, da li je opravdano nadati se da bi pacijenti koji su pretrpeli komplikacije na srcu usled saznanja da su za njih preduzete eksperimentalne molitve, mogli da podnesu zajedničku tužbu protiv Fondacije Templton?

Ne iznenađuje da su se teolozi usprotivili ovoj studiji, možda strepeći od izgleda da izvrgne religiju ruglu. Nakon neuspeha te studije, oxfordski teolog Ričard Svinbern izneo je svoje neslaganje potkrepljeno time što će Bog uslišiti samo molitve koje su upućene iz valjanih razloga.³⁷ Molitvom za jednu osobu a ne za neku drugu, jer je tako odlučeno bacanjem

kočke u dvostruko slepom ogledu, nije se stekao valjani razlog. Bog bi to prozreo. Upravo to je bila suština moje satire u stilu Boba Njuharta, i Svinbern ima pravo da učini to isto. Ostatak Svinbernovog rada pokazuje kako je on daleko od satire. Nije mu prvi put kako nastoji da opravda patnju u svetu kojim upravlja Bog:

Patnja mi pruža priliku da pokažem hrabrost i strpljenje. Vama pruža priliku da pokažete saosećajnost i pomognete mi da ublažim patnju. A društvu pruža priliku da odabere hoće li ili neće uložiti brdo para kako bi se pronašao lek za određenu vrstu patnje . . . Iako dobri Bog žali što patimo, njegova najveća briga svakako je da svi mi pokažemo strpljenje, saosećajnost i darežljivost i da oblikujemo svoju čestitu ličnost. Nekim ljudima je zarad njih samih preko potrebno da budu bolesni, dok je nekima preko potrebno da budu bolesni kako bi ostalima ponudili važne izbore. Pojedini se samo tako mogu podstaći da ozbiljno izaberu kakve će ličnosti postati. Drugima bolest nije toliko od koristi.

Ovo preterano rasuđivanje, tako prokletu svojstveno teološkom umu, seća me na jednu televizijsku raspravu u kojoj sam učestvovao sa Svinbernom i s našim kolegom sa Oksforda, profesorom Piterom Atkansom. U jednom trenutku, Svinbern je pokušao da opravda holokaust uz objašnjenje kako je to za Jevreje bila izvrsna prilika da iskažu hrabrost i uzvišenost. Piter Atkins je sjajno reagovao – zarežao je: „Dabogda ti goreo u paklu.“*

Dalje u Svinbernovom tekstu nailazimo na još jedan tipičan primer teološkog rasuđivanja. Ispravno iznosi sledeće: da je Bog hteo da pokaže kako postoji, našao bi bolje načine da to učini, a ne bi blago izmenio statističke podatke o oporavku srčanih bolesnika iz eksperimentalne i kontrolne grupe. Da Bog postoji i da želi da nas uveri u svoje postojanje, mogao bi da „preplavi svet superčudima“. Sad sledi Svinbernov biser: „Ionako ima prilično dokaza o božjem postojanju, a previše dokaza bi nam škodilo“. Previše dokaza bi nam škodilo! Pročitajte ponovo. *Previše dokaza bi nam škodilo*. Ričard Svinbern, nedavno penzionisan, jedan je od najznamenitijih britanskih univerzitetskih profesora teologije, i član

* U konačnoj verziji emisije taj deo je izostavljen. Narečena Svinbernova izjava svojstvena je njegovom teološkom sistemu i na to ukazuje vrlo slična opaska o Hirošimi koju je izneo u knjizi *Postojanje Boga (The Existence of God)*, objavljena 2004): „Pretpostavimo da je od atomske bombe bačene na Hirošimu izgorela samo jedna osoba manje. Onda bi bilo manje mogućnosti za hrabrost i saosećanje...“

je Britanske akademije. Ako takvog teologa želite, nema mnogo istaknutijih. Ili možda ne želite teologa.

Svinbern nije jedini teolog koji se odrekao istraživanja nakon što je ono propalo. Velečasnom Rejmondu Lorensu darežljivo je ponuđeno da iznese lični stav u *New York Timesu* kako bi objasnio zašto će odgovornim religioznim vođama „laknuti“ jer nije pronađen dokaz o delotvornosti posredničke molitve.³⁸ Da li bi pevao drugu pesmu da je Benson u svojoj studiji uspeo da pokaže moć molitve? Možda ne bi, no zasigurno bi to učinili mnogi drugi sveštenici i teolozi. Tekst velečasnog Lorensa prevashodno će biti upamćen zbog ovog otkrovenja: „Nedavno mi je kolega pričao o pobožnoj, obrazovanoj ženi koja je optužila lekara jer je pogrešno lečio njenog muža. Navela je da se u danima pre nego što će njen muž umreti, lekar nije molio za njega.“

Skepticima koje je inspirisala NOMA pridružili su se drugi teolozi i oni tvrde da je takvo proučavanje molitve traćenje novca jer su natprirodni uplivi po definiciji van dosega nauke. Kao što su u Fondaciji Templton ispravno uočili kad su finansirali studiju, navodna moć posredničke molitve makar je u načelu u oblasti nauke. Moguće je sprovesti dvostruko slepi eksperiment i to je i učinjeno. Rezultat je mogao da bude pozitivan. Da jeste, možete li zamisliti da bi ga se ijedan pobornik religije odrekao uz obrazloženje da naučna istraživanja nemaju nikakve veze s pitanjima religije? Svakako da ne bi.

Suvišno je reći da negativni rezultati eksperimenta neće potresti verujuće. Bob Bart, direktor sveštenečke službe u Misuriju, odakle je bila jedna grupa molitelja, učesnika eksperimenta, rekao je: „Vernik može da izjavi kako je ova studija zanimljiva, ali mi se već dugo molimo i videli smo da su molitve uslišene, znamo da su delotvorne, a istraživanje molitve i duhovnosti još je u povelju“. Kako da ne: *vera* nam govori da su molitve delotvorne, pa ako i nema dokaza, molićemo se i dalje dok ne dobijemo željeni rezultat.

ŠKOLA EVOLUCIONISTA „NEVIL ČEMBERLEN“

Mogući skriveni motiv pojedinih naučnika da ustrajavaju u konceptu NOMA – po kome je hipoteza o Bogu imuna na nauku – leži u naročitim političkim prioritetima u Americi koji su posledica pretnje što dolazi od populističkog kreacionizma. U nekim delovima SAD, nauka je na udaru dobro organizovane, politički dobro povezane i, iznad svega,

dobro finansirane opozicije, a učenje o evoluciji nalazi se u prvim borbenim redovima. Naučnicima se može oprostiti što se osećaju ugroženo, jer istraživanja najvećim delom finansira vlada, a izabrani predstavnici moraju da odgovaraju svojim biračima, onima neukima i s predrasudama, isto kao i onima koji su dobro upućeni.

U nastojanju da se uzvрати na takve pretnje, pojavio se lobi za odbranu evolucije koji najočitije zastupa Državni centar za naučno obrazovanje (National Center for Science Education, NCSE). Centrom rukovodi Judžini Skot, neumoran borac za interese nauke; ona je nedavno objavila knjigu *Evolucija naspram kreacionizma (Evolution vs. Creationism)*. Jedan od glavnih političkih ciljeva Centra jeste pridobijanje i angažovanje sledbenika „razumnog“ religijskog mišljenja: umerene struje sveštenstva koje ne vidi evoluciju kao problem i možda je smatra nebitnom za svoju veru (ili čak, na neki neobičan način, smatra da podupire veru). Lobi za odbranu evolucije nastoji da privuče upravo tu umerenu struju sveštenika, teologa i nefundamentalističkih vernika, koji se srame kreacionizma jer slabi ugled religije. Jedan od načina da to urade jeste da upru iz sve snage kako bi im se približili i to prihvatanjem koncepta NOMA – usvajanjem mišljenja po kome je nauka posve bezopasna jer nije povezana s religijskim tvrdnjama.

Filozof Majkl Rus još je jedan istaknut predstavnik škole koju bismo mogli nazvati škola evolucionista „Nevil Čemberlen*“. Rus je vatreni borac protiv kreacionizma,³⁹ i na papiru i u sudnici. Tvrdi da je ateist, ali u tekstu objavljenom u *Playboyu* iznosi sledeći stav:

mi kojima je nauka u srcu, moramo uvideti kako je neprijatelj naših neprijatelja naš prijatelj. Evolucionisti su suviše vremena utrošili na vređanje mogućih saveznika. Ateisti provode mnogo vremena obrušavajući se na saosećajne hrišćane umesto da se usprotive kreacionistima. Kad je papa Jovan Pavle II napisao pismo u kome izražava podršku darvinizmu, Ričard Dokins je odgovorio da je papa licemer, da njegov stav o nauci nije iskren, te da je njemu (Dokinsu) draži poštenu fundamentalista.

S čisto taktičkog stanovišta, uočavam da je Rusovo poređenje naizgled slično s borbom protiv Hitlera: „Vinstonu Čerčilu i Frenklinu Ruzveltu nisu se dopadali Staljin i komunizam. Boreći se protiv Hitlera, shvatili su da ipak

* Nevil Čemberlen, britanski političar, premijer od 1937–1940. U političkim stavovima pokazao je popustljivost prema Hitlerovim osvajačkim težnjama. (*Prim. prev.*)

moraju da sarađuju sa Sovjetskim Savezom. Tako i evolucionisti svih vrsta moraju da sarađuju u borbi protiv kreacionizma“. Najzad dolazim do izjave mog kolege, Džerija Kojna, genetičara iz Čikaga, o tome kako Rus

ne uspeva da pronikne u pravu prirodu sukoba. Ne radi se samo o evoluciji naspram kreacionizma. Za naučnike kao što su Dokins i Vilson [E. O. Vilson, slavni biolog s Harvarda], *pravi* rat se odvija između racionalizma i praznoverja. Nauka je samo jedan oblik racionalizma, dok je religija najčešći oblik praznoverja. Kreacionizam je tek simptom onoga što oni vide kao većeg neprijatelja: religije. Religija može postojati bez kreacionizma, kreacionizam ne može postojati bez religije.⁴⁰

Nešto mi je ipak zajedničko s kreacionistima. Slično meni, a za razliku od pripadnika Čemberlenove škole mišljenja, oni ne žele da imaju nikakva posla s konceptom NOMA i njenim nepreklapajućim oblastima. Daleko od toga da kreacionisti poštuju odvojenost naučne oblasti – više nego išta vole da gaze svojim prljavim đonovima svud po njoj. Prljavo se i bore. U sudskim procesima koji se vode po raznim američkim zabitima, advokati kreacionista tragaju za evolucionistima koji su otvoreni ateisti. Nažalost, znam da sam i ja tako prozivan. To je delotvorna taktika, jer će se među nasumce izabranim porotnicima verovatno naći i pojedinci koji su vaspitani u uverenju da su ateisti sami đavoli, u istom rangu s pedofilima i teroristima (oni su danas ono što su nekad bile veštice iz Salema i Makartijevi komunisti). Svaki advokat kreacionista koji bi me pozvao da svedočim, odmah bi pridobio porotu jednostavnim pitanjem: „Da li je vaše znanje o evoluciji uticalo na to da postanete ateist?“ Morao bih da odgovorim potvrdno i jednim udarcem bih odbio od sebe svu porotu. Pravno valjan odgovor svetovnog lica trebalo bi da glasi: „Moja verska ubeđenja, ili nepostojanje tih ubeđenja, moja su lična stvar i ne tiču se ovoga suda niti su ma kako povezana s mojim bavljenjem naukom.“ Ovo ne bih mogao iskreno da izjavim, zbog razloga koje ću objasniti u četvrtom poglavlju.

Madlen Banting, novinarka časopisa *Guardian*, napisala je članak koji je nasloвила „Zašto se lobi za inteligentan dizajn zahvaljuje Bogu na Ričardu Dokinsu“. ⁴¹ Nema naznaka da se posavetovala s još nekim osim s Majklom Rusom, pa gotovo kao da je on napisao članak a novinarka

ga potpisala.* Odgovorio joj je Den Denet, s prigodnim citatom iz zbirke narodnih priča *Čika Remus*:

Zabavno mi je što se dvoje Britanaca – Madlen Banting i Majkl Rus – povelu za verzijom jedne od najčuvenijih prevara u američkom folkloru (Zašto se lobi za inteligentan dizajn zahvaljuje Bogu na Ričardu Dokinsu, objavljeno 27. marta). Kad lisac uhvati Zeku, ovaj ga moli: „Molim te, braco Lijane, uradi šta god ti je na volju, samo me ne bacaj u ono gusto šiblje!“ – i završava tamo, živ i zdrav, pošto je lisac upravo to učinio. Kad američki propagandista Vilijam Demski podrugljivo piše Ričardu Dokinsu da samo nastavi svoj rad u ime inteligentnog dizajna, Banting i Rus nasednu na to! „Bogo moj, braco Lijane, tvoja otvorena tvrdnja – da evoluciona biologija odbacuje ideju o Bogu tvorcu – ugrožava učenje biologije u školi, jer bi učenje o tome ugrozilo razdvojenost crkve i države!“ Aha. Trebalo bi da ukinete i fiziologiju jer uči kako je nemoguće da devica rodi...⁴²

Biolog P. Z. Majers dobro obrađuje čitavu tu temu, zajedno s nezavisnim pozivanjem na Zeku u gustom šiblju, a njegov blog Pharyngula može pouzdano poslužiti kao merilo zdravog razuma.⁴³

Ne tvrdim da su moje kolege iz oportunističkog lobija nužno nepoštene. Možda iskreno veruju u koncept NOMA, premda se pitam koliko su temeljno promislili o tome i kako su u glavi pomirili unutrašnje sukobe. Zasad nema potrebe dalje raspravljati o tome, no svako ko nastoji da razume objavljene izjave naučnika o religijskim pitanjima, ne bi trebalo da smetne s uma politički kontekst: strašne kulturološke ratove koji cepaju Ameriku. Oportunizam u stilu NOMA izbiće ponovo na površinu u jednom kasnijem poglavlju. Sada ću se vratiti agnosticizmu i mogućnosti da sasečemo naše neznanje i vidno smanjimo svoju nesigurnost u to postoji li Bog ili ne postoji.

* Isto bi se moglo reći i za članak „Kad se kosmologije sudare“, objavljen u *New York Timesu* 22. januara 2006. godine čiji je autor uvažena (i obično mnogo bolje obavještena) novinarka Džudit Šulevic. Prvo ratno pravilo generala Montgomerija glasilo je: „Ne marširajte na Moskvu“. Možda bi trebalo uspostaviti prvo pravilo naučnog novinarstva: „Napravite intervju s makar jednom osobom a da to ne bude Majkl Rus“.

MALI ZELENI LJUDI

Pretpostavimo da u svom poređenju Bertrand Rasel nije mislio na čajnik u svemiru već na *život* u svemiru – što je tema čuvenog Seganovog odbijanja da misli instinktom. I ovoga puta ne možemo to da opovrgnemo, a agnosticizam je jedini strogo racionalan stav. Ta hipoteza, međutim, više nije banalna. Izuzetnu neverovatnost ne namirišemo odmah. Možemo posedovati zanimljiv argument zasnovan na nepotpunom dokazu, i možemo zabeležiti onu vrstu dokaza koji bi smanjio našu nesigurnost. Razbesnelo bi nas kad bi naša vlada nabavila skupe teleskope samo radi traganja za čajnicima koji kruže u svemiru. S druge strane, ne bi nam smetalo da se novac utroši na traganje za vanzemaljskom inteligencijom (Search for Extraterrestrial Intelligence, SETI) pomoću teleskopa koji pretražuju nebo u nadi da će uhvatiti signale inteligentnih tuđina.

Hvalio sam Karla Segana zato što je poricao važnost instinktivnih procena o postojanju vanzemaljskog života. Može se trezveno sagledati šta je neophodno kako bi se procenila ta verovatnoća (što je Segan i učinio). Tu bismo mogli početi da navodimo ono što nam je nepoznanica, kao u čuvenoj Drejkovoj jednačini koja, da se poslužim izrazom Pola Dejvisa, prikuplja verovatnoće. Prema toj jednačini, da biste dobili približan broj civilizacija u svemiru koje su se samostalno razvile, morate pomnožiti sedam činilaca. U tih sedam činilaca spadaju broj zvezda, broj planeta sličnih Zemlji po svakoj zvezdi, i verovatnoća toga i svega ostalog što ne moram da nabrajam jer u stvari samo želim da kažem kako su svi ti elementi nepoznati ili se procenjuju sa ogromnom marginom greške. Kad se pomnoži toliko mnogo činilaca, bilo potpuno ili gotovo potpuno nepoznatih, proizvod – procenjen broj vanzemaljskih civilizacija – ima tako neviđen stepen greške da spram toga agnosticizam izgleda kao vrlo razumno, ako ne i jedino, verovatno gledište.

Pojedini činoci u Drejkovoj jednačini već su sada manje nepoznati nego 1961. godine, kad je pisao o tome. U to vreme, znali smo samo za naš Sunčev sistem s planetama koje kruže oko središnje zvezde, uz lokalne analogije – Jupiterov i Saturnov satelitski sistem. Naša najbolja procena sistema koji kruže u svemiru počivala je na teoretskim modelima, potpomognuta manje zvaničnim „načelom osrednjosti“: osećanjem (izraslim iz neugodnih istorijskih lekcija Kopernika, Habla i ostalih) kako ne bi trebalo da postoji ništa neobično u vezi s mestom na kome slučajno živimo. Nažalost, antropsko načelo umanjilo je snagu načela osrednjosti

(videti četvrto poglavlje): kad bi naš Sunčev sistem bio jedini u svemiru, onda bismo mi, bića koja misle o takvim stvarima, morali da živimo baš ovde. Iz same činjenice da postojimo, moglo bi se retroaktivno utvrditi kako živimo na mestu koje ni po čemu nije osrednje.

Današnje procene o sveprisutnosti sunčevih sistema nisu više utemeljene na načelu osrednjosti; one su rezultat neposrednog dokaza. Spektroskop, nepobedivi protivnik Kontovog pozitivizma, ponovo zadaje udarac. Teško da su naši teleskopi toliko snažni da pomoću njih neposredno vidimo planete oko drugih zvezda. Međutim, gravitaciono privlačenje planeta koje se vrte oko zvezde ometa njen položaj, a spektroskopi su u stanju da zabeleže Doplerov pomak u spektru zvezde, makar u slučajevima kada je planeta koja ometa velika. Uglavnom zahvaljujući toj metodi, dok pišem ovu knjigu znamo za 170 planeta izvan našeg sunčevog sistema koje kruže oko 147 zvezda,⁴⁴ no ta brojka će zasigurno narasti kad vi budete čitali. Zasad su to golemi „Jupiteri“, jer su jedino Jupiteri dovoljno veliki da ometaju svoje zvezde a da se to može zabeležiti pomoću današnjih spektroskopa.

Procenu jednog, nekada zagonetnog činioca Drejkove jednačine, uspeli smo da makar kvantitativno poboljšamo. To znatno, premda još uvek u skromnim granicama, ublažava naš agnosticizam prema krajnjoj vrednosti koju dobijamo pomoću narečene jednačine. I dalje moramo biti agnostici kad je reč o životu u drugim svetovima – no malo manji agnostici, jer smo i malo manje neupućeni. Nauka može da okrnji agnosticizam na način na koji je Haksli svim silama pokušao da porekne poseban tretman pitanja postojanja Boga. Tvrdim da uprkos uljudnoj uzdržanosti Hakslija, Gulda i mnogih drugih, pitanje Boga nije samo u načelu i zauvek van oblasti nauke. Kao s prirodom zvezda, *suprotno* Kontu, i kao u slučaju verovatnosti da u orbiti oko njih postoji život, nauka može bar zakonom verovatnoće prodirati na teren agnosticizma.

U mojoj definiciji hipoteze o Bogu našle su se i reči „nadjudsko“ i „natprirodno“. Da bi vam razlika bila jasna, zamislite da je radio-teleskop SETI zaista uhvatio signal iz svemira koji nedvosmisleno pokazuje da nismo sami. Uzgred, nije trivijalno pitanje koja bi nas vrsta signala uverila da su ga poslala inteligentna bića. Dobar pristup je da se pitanje izokrene. Šta bi trebalo inteligentno preduzeti kako bismo predočili svoje prisustvo vanzemaljskim slušaocima? Nije dovoljno ritmičko pulsanje. Džoslin Bel Barnel – radio-astronom koja je otkrila pulsar 1967. godine – ganula je preciznost periodičnog pojavljivanja signala svake

1,33 sekunde pa ga je duhovito nazvala LGM (akronim od Little Green Men – mali zeleni ljudi). Kasnije je otkrila još jedan pulsar, na drugom mestu i s drugačijom učestalošću, što je opovrglo hipotezu o malim zelenim ljudima. Metronomska ritmična ponavljanja mogu nastati usled mnogih neinteligentnih pojava, od njihanja grana do kapanja vode, od vremenskog pomaka u samoregulišućim mehanizmima povratne sprege, do nebeskih tela koja rotiraju oko svoje ose i oko drugih nebeskih tela. U našoj galaksiji dosad je pronađeno preko hiljadu pulsara i prihvaćeno je stanovište da su to rotirajuće neutronske zvezde koje emituju radio-talase, zračeći poput svetionika. Čudesna je pomisao na zvezdu koja se obrne oko svoje ose za svega nekoliko sekundi (zamislite da svaki naš dan traje 1,33 sekunde umesto 24 sata), ali čudesno je gotovo sve što znamo o neutronske zvezdama. Suština je u tome da se pojava pulsara sada objašnjava kao proizvod jednostavne fizike, a ne vanzemaljske inteligencije.

Ništa što je samo ritmično, ne bi objavilo ostatku svemira da postojimo mi, inteligentna bića. Često se pominju prosti brojevi kao najbolje rešenje, jer je teško zamisliti potpuno prirodan proces iz kojeg bi oni proishodili. Zamislite da SETI otkrije neospornive dokaze o postojanju vanzemaljske inteligencije, bilo uočavanjem prostih brojeva, ili nekom drugom metodom. Nakon toga bi možda usledilo masovno prenošenje znanja i mudrosti, u duhu naučnofantastične literature – Hojlove, *A kao Andromeda*, ili Seganove *Kontakt*. Kako bi trebalo da reagujemo na to? Moglo bi nam se oprostiti ako bi naša reakcija bila nalik na obožavanje, jer bi svaka civilizacija kadra da emituje signal s takvih ogromnih daljina verovatno bila mnogo nadmoćnija od naše. Čak i da ta civilizacija nije mnogo naprednija od naše u trenutku emitovanja, kad poruka prispe s toliko ogromnog rastojanja, mogli bismo s pravom pretpostaviti kako je u svom razvoju već otišla hiljade godina ispred nas (osim ako nije samu sebe uništila, što nije neverovatno).

Svejedno da li ćemo ikada upoznati vanzemaljske nadljudske civilizacije koje do te mere liče na božanstva da to prevazilazi bilo šta što bi neki teolog mogao zamisliti. Njihova tehnička dostignuća izgledala bi nam natprirodno, a isti utisak ostavila bi i naša dostignuća na srednjovekovnog seljaka kad bi se odjednom obreo u 21. veku. Zamislite kako bi reagovao na prenosni računar, mobilni telefon, hidrogensku bombu ili mlazni avion. Artur Klark kaže: „Svaka dovoljno napredna tehnologija nerazlučiva je od magije“. Naša tehnološka čuda drevnim ljudima

ne bi bila ništa manje fascinantna od priča o Mojsijevom razdvajanju mora ili Isusovom hodanju po vodi. Tuđini koje bi otkrio SETI, bili bi nam poput bogova, isto kao što su misionare smatrali bogovima (a oni su do krajnjih granica iskorišćavali tu nezasluženu čast) kad bi se pojavljivali u civilizacijama kamenog doba s puškama, teleskopima, šibicama i astronomskim kalendarima u kojima su pomračenja Sunca i Meseca navedena tačno u sekundu.

Zašto, dakle, najrazvijeniji vanzemaljci ne bi *bili* bogovi? Šta je to što bi ih činilo nadljudskim, ali ne i natprirodnim? Odgovori na ta pitanja dopiru do same srži ove knjige. Suštinsku razliku između bogova i vanzemaljaca koji izgledaju poput bogova ne čine njihova svojstva već njihovo poreklo. Bića koja su dovoljno složena da imaju inteligenciju, proizvodi su evolutivnog procesa. Koliko god nas ona likom podsećala na božanstva, nisu oduvek bila takva. Neki pisci naučne fantastike, poput Danijela F. Galoja u knjizi *Lažni svet*, iznose smelu hipotezu (ne mogu smisliti način da je opovrgnem) kako živimo u računarskoj simulaciji koja je delo mnogo nadmoćnije civilizacije. Ali i sami simulatori morali bi odnekud doći. Prema zakonima verovatnoće, ne sme se ni pomisliti da su se oni spontano pojavili, bez jednostavnijih predaka. Verovatno su nastali u svojevrsnoj (možda nepoznatoj) darvinističkoj evoluciji: nekoj vrsti kumulativne „dizalice“ a ne „nebeske kuke“, da upotrebim terminologiju Danijela Deneta⁴⁵. Nebeske kuke – zajedno sa svim bogovima – jesu čarolije. One ništa uistinu ne objašnjavaju i zahtevaju više objašnjenja nego što ih pružaju. Dizalice su sprave koje zaista pružaju objašnjenja. Prirodna selekcija je najbolja dizalica svih vremena. Ona je vinula život iz prvobitne jednostavnosti do neslućenih visina složenosti, lepote i očigledne osmišljenosti koja nas danas zaslepljuje. Tom temom ću se najviše baviti u četvrtom poglavlju, „Zašto gotovo sigurno nema Boga“. Pre nego što pređem na razmatranje o glavnom razlogu zbog kog uporno ne verujem u postojanje Boga, osećam odgovornost da opovrgnem argumente u prilog veri koji su nuđeni kroz istoriju.